

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

OLIY TA'LIM TIZIMI KADRLARINI QAYTA TAYYORLASH
VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH INSTITUTI

TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI
UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH TARMOQ MARKAZI

ADABIYOTSHUNOSLIKDA MODERNISTIK ANALIZ
METODLAR KLASSIFIKATSIYASI
moduli uchun

O‘QUV - USLUBIY MAJMUA

Malaka oshirish kursi yo‘nalishi: O‘zbek tili filologiyasi: o‘zbek
adabiyotshunosligi

Toshkent - 2024

Modulning o‘quv-uslubiy majmuasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 25-avgustdagi 391-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv dasturi va o‘quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi: **B.Karimov** – filologiya fanlari doktori,
professor

Taqrizchi: **J.Eshonqulov** – filologiya fanlar doktori,
professor

O.Usmonov – filologiya fanlari nomzodi,
dotsent

Ushbu o‘quv-uslubiy majmua Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan. (2024-yil “26”- avgustdagi 1-sonli qarori)

MUNDARIJA

T/r	BO'LIMLAR	SAHIFA
I.	ISHCHI O'QUV DASTUR	4
II.	MODULNI O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA'LIM METODLARI	15
III.	NAZARIY MASHG'ULOT MAZMUNI	27
IV.	AMALIY MASHG'ULOT MAZMUNI	59
V.	KEYSLAR BANKI	101
VI.	GLOSSARIY	102
VII.	ADABIYOTLAR RO'YXATI	118

I. ISHCHI O‘QUV DASTURI

KIRISH

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli, 2019-yil 27-avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli, 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli, 2019-yil 21-oktabrdagi “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish choratadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5850-sonli farmonlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli, 2020-yil 29-yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi atamalar komissiyasining faoliyatini tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 40-sonli qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek, amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Dastur doirasida berilayotgan mavzular ta’lim sohasi bo‘yicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo‘yiladigan umumiy malaka talablari va o‘quv rejalari asosida shakllantirilgan bo‘lib, uning mazmuni kredit modul tizimi va o‘quv jarayonini tashkil etish, ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish, maxsus maqsadlarga yo‘naltirilgan ingliz tili,

mutaxassislik fanlar negizida ilmiy va amaliy tadqiqotlar, o‘quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy uslublari bo‘yicha so‘nggi yutuqlar, pedagogning kreativ kompetentligini rivojlantirish, ta‘lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta‘lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, “blended learning”, “flipped classroom” texnologiyalarini amaliyotga keng qo‘llash bo‘yicha tegishli bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish yo‘nalishining o‘ziga xos xususiyatlari hamda dolzarb masalalaridan kelib chiqqan holda dasturda tinglovchilarning Mutaxassislik fanlar doirasidagi bilim, ko‘nikma, malaka hamda kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablar takomillashtirilishi mumkin.

“Adabiyotshunoslikda modernistik analiz metodlar klassifikatsiyasi” moduli Oliy ta‘lim muassasalari professor-o‘qituvchilari malakasini oshirish tizimi oldiga qo‘yilayotgan zamonaviy talablar asosida tuzilgan bo‘lib, u jahon filologik ta‘lim tizimida, jumladan, adabiyot o‘qitish va adabiy materialni singdirishga qaratilgan.

Jahon adabiy ta‘limida badiiy asarni o‘qish, tushunish va tahlil qilishning usullari ham zamonaviylashgan. Internet, elektron kitoblar orqali badiiy adabiyot o‘qilayotgan ekan, uni tahlil qilishning yangi metodlari va zamonaviy usullari ham taqozo qilinadi.

Ushbu modul Oliy o‘quv yurtlari professor-o‘qituvchilariga adabiyot o‘quv fanlarini o‘qitishda jahon adabiy ta‘limidagi yetakchi tendensiyalar bilan tanishtirishga harakat qiladi.

Modulning maqsad va vazifalari

“Adabiyotshunoslikda modernistik analiz metodlar klassifikatsiyasi” modulining maqsadi: pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi tinglovchilarini jahon adabiyotshunosligida mavjud bo‘lgan talqin metodlari, badiiy

asarga yondashuvning yangicha usullari bo'yicha bilimlarini kengaytirish, shuningdek, ushbu fan doirasida ularda ko'nikma va malakalarini hosil qilishdan iborat.

- dunyo adabiyotshunosligida mavjud metodlar tasnifi va tavsifini amalga oshirish;
- adabiyotshunoslik metodlari ko'lami bo'yicha ma'lumotlar berish;
- jahon adabiyotshunosligida mavjud metodlarining o'zbek; adabiyotshunosligiga kirib kelish jarayonini o'rganish;
- ijodkor shaxsiga qaratilgan metodlar masalasini muhokama qilish;
- adabiy kontekstga yondashishda foydalaniladigan metodlar mazmun-mohiyatini oydinlashtirish;
- badiiy asarning shakliy qirralarini o'rganadigan metodlarga xos tamoyillarni tushuntirish.

Modul yuzasidan tinglovchilar bilim, ko'nikma, malaka va kompetentligi darajasiga qo'yiladigan talablar

“Adabiyotshunoslikda modernistik analiz metodlar klassifikatsiyasi” modulini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida tinglovchi quyidagi **bilimlarga** ega bo'ladi:

- ilm-fan oldiga qo'yilgan zamoniy fanlarning tabiati, metodlari, fan taraqqiyotining asosiy bosqichlari va funksiyalarini bilishi;
- adabiyotshunoslik muammolari, badiiy asarga yondashuv usullariga doir barcha tushunchalarni bilishi;
- badiiy asarni tushunish va tushuntirishning o'zaro aloqadorligi va farqi, ularni tahlil qilishda ilmiy-nazariy tafakkur rolini bilishi;

- insonning ma'naviy-axloqiy qiyofasi va estetik didini shakllantirishda o'qituvchining shaxs sifatidagi qiyofasining ahamiyatini bilishi;
- Tinglovchi quyidagi **malakalarga** ega bo'ladi:
- zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligiga xos xususiyatlarni tahlil qila olish;
- adabiyotshunoslik sohasiga doir metodlarni puxta egallashi, faoliyatida yangi pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish;
- ilmiy tadqiqotning asosiy metodlarini, ilmiy tadqiqotning namoyon bo'lish shakllarini bilishi;
- adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillar kursini nazariy va amaliy sohalarida erishilgan asosiy yutuqlar, muammolar va ularning rivojlanish istiqbollari haqida tasavvurga ega bo'lishi.
- Tinglovchi quyidagi **ko'nikmalarga** ega bo'ladi:
- adabiyotshunoslikka xos tamoyillarni adabiy manbalar mohiyatiga mos ravishda qo'llash;
- tinglovchi kasbiy faoliyat sohalarida adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillar asosida badiiy asarni tugal analiz qilishi;
- tinglovchi adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillarni adabiy manbalar mohiyatiga mos ravishda qo'llash, manbaga baho berish, tahlil etish va umumlashma xulosalar chiqarish.

Modulni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar

“Adabiyotshunoslikda modernistik analiz metodlar klassifikatsiyasi” moduli ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar shaklida olib boriladi.

Kursni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlar, axborotkommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilishi nazarda tutilgan:

- ma'ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida

- prezentatsion va elektron-didaktik texnologiyalardan;
 – o‘tkaziladigan amaliy mashg‘ulotlarda texnik vositalardan, ekspresso‘rovlar, test so‘rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium o‘tkazish va boshqa interaktiv ta’lim usullarini qo‘llash nazarda tutiladi.

Modulning o‘quv rejadagi boshqa modullar bilan bog‘liqligi va uzviyligi

“Adabiyotshunoslikda modernistik analiz metodlar klassifikatsiyasi” moduli mazmuni o‘quv rejadagi “O‘zbek jadid adabiyoti dunyo adabiyotshunosligi kontekstida” o‘quv moduli bilan uzviy bog‘langan holda pedagoglarning adabiyotshunoslikning nazariy-metodologik asoslariga doir kasbiy pedagogik tayyorgarlik darajasini orttirishga xizmat qiladi.

Modulning oliy ta’limdagi o‘rni

Modulni o‘zlashtirish orqali tinglovchilar ta’lim va tarbiya jarayonlarini adabiyotshunoslik metodlariga xos tamoyillarni o‘rganish, ularni tahlil etish, amalda qo‘llash va baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo‘ladilar.

Modul bo‘yicha soatlar taqsimoti

№	Modul mavzulari	Tinglovchining o‘quv yuklamasi, soat		
		Auditoriya o‘quv yuklamasi		Mustaqil Ta’lim
		Jami	Jumladan	
			Nazariy Amaliy mashg‘ulot Ko‘chma mashg‘ulot	

1.	Metodlarning adabiyotshunoslik ilmida tutgan o‘rni	2	2		
2.	Adabiyotshunoslik ilmida metodlar klassifikatsiyasi	2	2		
3.	Badiiy asarning formal qirralarini o‘rganadigan metodlar	2	2		
4.	Muallif va badiiy asarga doir zamonaviy metodlar xususida	2	2		
5.	Badiiy asar kontekstiga qaratilgan metodlar masalasi	2		2	
6.	Germenevtika va retsepsion estetika muhokamasi	2		2	
7.	Lingvistik metod imkoniyatlari masalasi	2		2	
8.	O‘zbek adabiyotshunosligidagi yetakchi metodlar muhokamasi	2		2	
	JAMI	16	8	8	

NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: Metodlarning adabiyotshunoslik ilmida tutgan o‘rni (2 soat)

Adabiyotshunoslik faning tarkibiy qismlari masalasi; adabiyoti nazariyasi va undagi terminologiya muammolari; adabiy tanqid va adabiy jarayon hodisalari talqinlari; adabiyotshunoslik metodologiyasi metodlar jami sifatida; metodolgiyaning yo‘naltiruvchanlik tabiati va uning adabiy siyosat bilan bog‘liq qirralari.

2-mavzu: Adabiyotshunoslik ilmida metodlar klassifikatsiyasi (2 soat)

Jahon adabiyotshunosligida badiiy asarga yondashuvning modernistik usullari ko'pchilikni tashkil etishi, xususan:

- 1.Sotsiologik yondashuv;
- 2.Gneseologik yondashuv;
- 3.Tarixiy-madaniy yondashuv;
- 4.Qiyosiy-tarixiy yondashuv;
- 5.Biografik yondashuv;
- 6.Ijodiy-genetik yondashuv;
- 7.Ontologik yondashuv va boshqa ko'plab metodlar mavjudligi.

Tematologiya, mifopoetika, psixoanaliz, psixobiografiyanig o'ziga xos jihatlari. Nemis olimi Marien Krisebaxning «Methoden der Literaturwissenschaft» nomli kitobida adabiyotshunoslikdagi quyidagi metodlar ko'rsatib o'tiladi:

- 1.Positivistische Methode (Pozitivistik metod);
2. Geistesgeschichtliche Methode (Ijtimoiy-tarixiy metod);
3. Phanomenologische Methode (Fenemologik metod);
4. Existentielle Methode (Ekzistensial metod);
5. Morphologische Methode (Morfolgik metod);
6. Soziologische Methode (Sotsiologik metod)
7. Statistische Methode (Statistik metod)
8. Strukturalistische Methode (Sturktural metod).

3- mavzu:Badiiy asarning formal qirralarini o'rganadigan metodlar (2 soat)

Adabiyotshunoslik metodlari orasida badiiy asarning shaklini o'rganishga qaratilga maxsus metolarning mavjudligi; formal metodning o'ziga xos tarixi, adabiy-nazariy tamoyillari, asoschi-vakillari, davomchinamoyandalari mavjud ekani;

Adabiyotshunoslikdagi badiiy asar shakligi qaratilgan metodlar shakliykompozitsion unsurlarga eng muhim nazariy-estetik kategoriya sifatida qarashi; formaliz va vulgar sotsiologizm qiyosi; struktural-analiz metodining asoslari va namoyandalari; struktural-analiz metodining imkoniyatlari.

4-mavzu: Muallif va badiiy asarga doir zamonaviy metodlar xususida (2 soat)

Badiiy asar bilan muallif orasidagi munosabat masalasini muhokamasi; biorgafik metod va psixobiografik metod tarixi xususida; psixoanaliz metodida ziddiyatlar, murakkabliklar borligi; psixologik adabiyotshunoslikka xos tamoyillarda matnga yangicha yondashilgani masalasi.

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

Amaliy mashg'ulotlar zamonaviy didaktik ta'minot va laboratoriya jihozlariga ega bo'lgan auditoriyalarda hamda Internet tarmog'iga ulangan kompyuter sinflarida, tayanch oliy ta'lim muassasalarining kafedralarida tashkil etiladi.

1-mavzu: Badiiy asar kontekstiga qaratilgan metodlar masalasi (2 soat)

Reja:

1. Badiiy asar matnini sotsiologik metod asosida tahlil etishning ilmiy-nazariy tamoyillarini aniqlash.
2. Adabiyotshunoslikda vulgar sotsiologizm hodisasi tarixini o'rganib chiqish.
3. Qiyosiy va qiyosiy-tarixiy metodga doir manbalar muhokamasi.
4. O'zbek adabiyotshunosligida badiiy asarni qiyosiy-tipologik asosda talqin etilgan adabiy-ilmiy manbalar tahlili.
5. Adabiyotshunoslikda intertekstuallik: badiiy va ilmiy asarlar talqini.

2-mavzu: Germenevtika va retsepsion estetika muhokamasi (2 soat)**Reja:**

1. Yozuvchi, badiiy asar va kitobxon munosabati xususida.
2. Badiiy ijod namunalarini germenevtik talqin etish tajribasi.
3. Germenevtik metodga doir ilmiy-nazariy tushunchalar muhokamasi.
4. Badiiy asarni qabul qilish masalasi: retsepsion estetika va uning o'ziga xos xususiyatlari.

3-mavzu: Lingvistik metod imkoniyatlari masalasi (2 soat)**Reja:**

1. Adabiyotshunoslikda lingvistika masalasi.
2. Badiiy asar tili va poetik nutq muammolari.
3. Ijodkorning so'z qo'llash mahorati.
4. Adabiy tilni boyitishda adiblarning roli masalasi.
5. Lingvistik metod imkoniyatlari.

4-mavzu: O'zbek adabiyotshunosligidagi yetakchi metodlar masalasi (2 soat)**Reja:**

1. O'zbek adabiyotshunosligida turli adabiyotshunoslik metodlari mavjudligini aniqlash mashg'uloti.
2. Adabiy-ilmiy hodisa va uni nomlash masalasi.
3. Badiiy asarga ijtimoiy yondashuv usuli ommalashgani sabablarini muhokama qilish.
4. O'zbek adabiyotshunosligiga muqtaqillik yillarida kirib kelgan modernistik metodlarni o'rganish tajribasi.
5. Yangicha ilmiy-tadqiqot metodlarga asos bo'ladigan mavjud adabiy hodisalar bahsi.

O'QITISH SHAKLLARI

Ushbu modul bo'yicha quyidagi o'qitish shakllaridan foydalaniladi:

- masofadan o'qitish;
- ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar (ta'lim texnologiyalarini anglab olish, nazariy bilimlarni amaliyotga qo'llash);
- suhbatlar orqali tinglovchida muayyan muammoga munosabat bildirish qobiliyatini shakllantirish, unda adabiy ta'limga doir masalani eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish xususiyatini qaror topdirish;
- tinglovchilarni bahs-munozaralar paytida muammolar yechimi bo'yicha dalil va asosli argumentlar taqdim qilishga, o'z fikrini asoslashga o'rgatish;
- yangicha yondashuv metodlari ustida izlanishlar olib borish;
- aniq bir badiiy asar talqiniga olingan nazariy bilimlarni tatbiq etish.

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI

“SWOT-tahlil” metodi

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S (strength)	- kuchli tomonlari
W (weakness)	- zaif, kuchsiz tomonlari
O (opportunity)	- imkoniyatlari
T (threat)	- to‘siqlar

Namuna: Mumtoz matnlar bo‘yicha struktural tahlil imkoniyatlarini jadvalga tushiring.

S	Mumtoz matnlar bo‘yicha struktural tahlilning kuchli tomonlari.	Maksimal aniqlik bilan har tomonlama xolis xulosa chiqarishi.
W	Mumtoz matnlar bo‘yicha struktural tahlilning kuchsiz tomonlari.	Badiiy matndagi tuyg‘ular tahlilini to‘la amalga oshirib bo‘lmaydi.
O	Mumtoz matnlar bo‘yicha struktural tahlil (ichki) imkoniyatlari.	Shakl va mundarijaning har bir komponentlarini jiddiy mikrotahlildan o‘tkaziladi.
T	To‘siqlar (tashqi).	Struktural poetika bo‘yicha tinglovchilarning nazariy bilimlari yetishmasligi.

“Xulosalash” (Rezyume, Veer) metodi

Metodning maqsadi: Bu metod murakkab, ko‘p tarmoqli, mumkin qadar, muammoli xarakteridagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo‘yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo‘yicha o‘rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o‘quvchilarning mustaqil g‘oyalari, fikrlarini yozma va og‘zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. “Xulosalash” metodidan ma’ruza mashg‘ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va ko‘chma mashg‘ulotlarida kichik guruhlardagi ish shaklida mavzu yuzasidan bilimlarni mustahkamlash, tahlili qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Metodni amalga oshirish tartibi:

trener-o‘qituvchi ishtirokchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratadi;

trening maqsadi, shartlari va tartibi bilan ishtirokchilarni tanishtirgach, har bir guruhga umumiy muammoni tahlil qilinishi;

har bir guruh o‘zig‘a berilgan muammoni atroflicha tahlil qilib, o‘z mulohazalarini yozma bayon qiladi;

navbatdagi bosqichda barcha guruhlar o‘z taqdimotlarini o‘tkazadilar. Shundan so‘ng, trener tomonidan tahlillar umumlashtiriladi.

Badiiy tahlil tizimlari					
Germenevtik tahlil (talqin)		Struktural (tarkibiy) tahlil		Lisoniy tahlil	
afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi
Xulosa:					

“Keys-studi” metodi

“**Keys-stadi**” - inglizcha soʻz boʻlib, (“case” – aniq vaziyat, hodisa, “stadi” – oʻrganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni oʻrganish, tahlil qilish asosida oʻqitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921-yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini oʻrganishda foydalanish tartibida qoʻllanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari oʻz ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

“Keys metodi”ni amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot ta’minoti bilan tanishtirish.	– yakka tartibdagi audiovizual harakat; – keys bilan tanishish (matnli, audio yoki media shaklda); – axborotni umumlashtirish;
	– axborot tahlili; – muammolarni aniqlash.
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va o‘quv topshirig‘ni belgilash.	– individual va guruhda ishlash; – muammolarni dolzarblik ierarxiyasini aniqlash; – asosiy muammoli vaziyatni belgilash.
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali o‘quv topshirig‘ining yechimini izlash, hal etish yo‘llarini ishlab chiqish.	– individual va guruhda ishlash; – muqobil yechim yo‘llarini ishlab chiqish; – har bir yechimning imkoniyatlari va to‘siqlarni tahlil qilish; – muqobil yechimlarni tanlash.
4-bosqich: Keys yechimini yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	– yakka va guruhda ishlash; – muqobil variantlarni amalda qo‘llash imkoniyatlarini asoslash; – ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; – yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish.

Keys. Kichikroq badiiy (she’riy) matnni tahlil qilish uchun ko‘rsatkich ishlab chiqiladi, mazkur metodning ijobiy va salbiy tomonlari qiyoslanadi va xulosa chiqariladi.

Keysni bajarish bosqichlari va topshiriqlari

- Keysdagi muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablarni belgilang (individual va kichik guruhda).
- Mobil ilovani ishga tushirish uchun bajariladigan ishlar ketma-ketligini belgilang (juftliklardagi ish).

“FSMU” metodi

Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan ma’ruza mashg‘ulotlarida, mustahkamlashda, o‘tilgan mavzuni so‘rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg‘ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

- qatnashchilarga mavzuga oid bo‘lgan yakuniy xulosa yoki g‘oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog‘ozlarni tarqatiladi;
- ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhiiy tartibda taqdimot qilinadi.

F	- fikringizni bayon eting
S	- fikringizni bayoniga sabab ko‘rsating

M	- ko‘rsatgan sababingizni isbotlab misol keltiring
U	- fikringizni umumlashtiring

FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o‘zlashtirilishiga asos bo‘ladi.

Namuna: Fikr: “Struktural tahlil asosida mavjud matnni mantiqan qismlarga ajratish va uni yig‘ish yotadi”.

Topshiriq: Mazkur fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod talabalar yoki qatnashchilarni mavzu bo‘yicha tayanch tushunchalarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu buyicha dastlabki bilimlar darajasini tashxis qilish maqsadida qo‘llaniladi. Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar mashg‘ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- o‘quvchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo‘lgan so‘zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);
- o‘quvchilar mazkur tushunchalar qanday ma’no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo‘llanilishi haqida yozma ma’lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga yetgach o‘qituvchi berilgan tushunchalarning to‘g‘ri va to‘liq izohini o‘qib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;

– har bir ishtirokchi berilgan to‘g‘ri javoblar bilan o‘zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o‘z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna: “Moduldagi tayanch tushunchalar tahlili”.

Tushunchalar	Sizningcha bu tushuncha qanday ma’noni anglatadi?	Qo‘shimcha ma’lumot
Badiiy matn	Nobadiiy matndan hissiy-impresiv va nutqning bo‘yoqdorligi va obrazli tafakkur bilan farq qiladi.	
Struktura	Tarkib. Badiiy matn tarkibi (qurilishi), uning qismlarga ajratib tahlil qilish.	
Badiiy timsol (obraz)	Aniq va shu bilan birga umumlashtirish xarakteriga ega bo‘lgan badiiy manzara yoki siymo yaratish.	
Adabiy tur	Matnni ifoda xususiyatiga ko‘ra farqlash.	
Adabiy janr	O‘z ifoda shakliga, vazn birliklariga va qofiyalanish tizimiga ega bo‘lgan mustaqil shakliy ifodalanish.	
Ritm, Ritmika	Bir maromda takrorlanib turuvchi nutqiy harakat va uni o‘rganuvchi soha.	
Uslub	Muallif ijodining yoki badiiy matnning bektakror o‘ziga xosligi.	

Izoh: Ikkinchi ustunchaga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo‘shimcha ma’lumot glossariyda keltirilgan.

“Venn diagrammasi” metodi

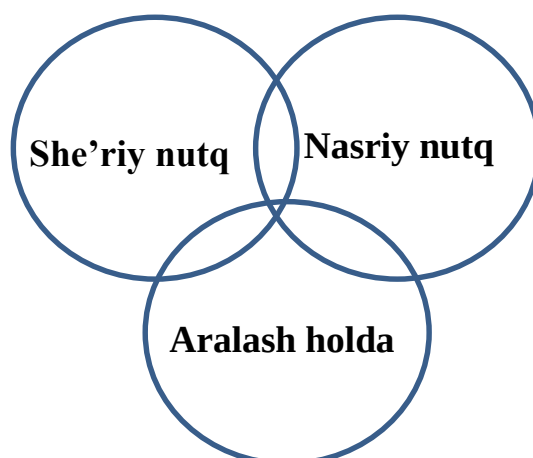
Metodning maqsadi: Bu metod grafik tasvir orqali o‘qitishni tashkil etish shakli bo‘lib, u ikkita o‘zaro kesishgan aylana tasviri orqali ifodalanadi. Mazkur metod turli tushunchalar, asoslar, tasavvurlarning analiz va sintezini ikki aspekt orqali ko‘rib chiqish, ularning umumiy va farqlovchi jihatlarini aniqlash, taqqoslash imkonini beradi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar ikki kishidan iborat juftliklarga birlashtiriladi va ularga ko‘rib chiqilayotgan tushuncha yoki asosning o‘ziga xos, farqli jihatlarini (yoki aksi) doiralar ichiga yozib chiqish taklif etiladi;
- navbatdagi bosqichda ishtirokchilar to‘rt kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiriladi va har bir juftlik o‘z tahlili bilan guruh a‘zolarini tanishtiradilar;
- juftliklarning tahlili eshitilgach, ular birgalashib, ko‘rib chiqilayotgan muammo yohud tushunchalarning umumiy jihatlarini (yoki farqli) izlab topadilar, umumlashtiradilar va doirachalarning kesishgan qismiga yozadilar.

Namuna: Ifoda shakllari bo‘yicha (she‘riy va nasriy nutq).

Ifoda shakllari bo‘yicha (she‘riy va nasriy nutq).

“Blits-o‘yin” metodi

Metodning maqsadi: tinglovchilarda tezlik, axborotlar tizmini tahlil qilish, rejalashtirish, prognozlash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Mazkur metodni baholash va mustahkamlash maqsadida qo‘llash samarali natijalarni beradi.

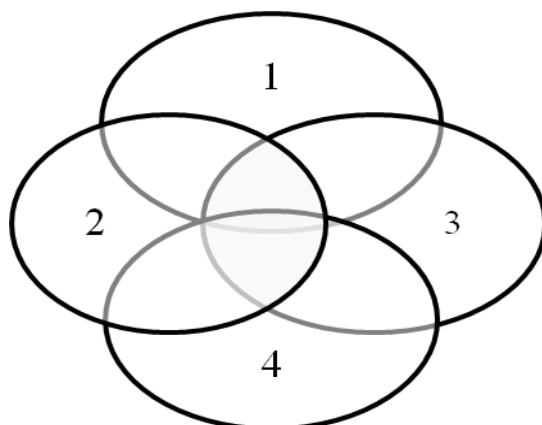
Metodni amalga oshirish bosqichlari:

1. Dastlab ishtirokchilarga belgilangan mavzu yuzasidan tayyorlangan topshiriq, ya’ni tarqatma materiallarni alohida-alohida beriladi va ulardan materialni inchiklab o‘rganish talab etiladi. Shundan so‘ng, ishtirokchilarga to‘g‘ri javoblar tarqatmadagi “yakka baho” kolonkasiga belgilash kerakligi tushuntiriladi. Bu bosqichda vazifa yakka tartibda bajariladi.
2. Navbatdagi bosqichda trener-o‘qituvchi ishtirokchilarga uch kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiradi va guruh a‘zolarini o‘z fikrlari bilan guruhdoshlarini tanishtirib, bahslashib, bir-biriga ta’sir o‘tkazib, o‘z fikrlariga ishontirish, kelishgan holda bir to‘xtamga kelib, javoblarini “guruh bahosi” bo‘limiga raqamlar bilan belgilab chiqishni topshiradi. Bu vazifa uchun 15 daqiqa vaqt beriladi.
3. Barcha kichik guruhlar o‘z ishlarini tugatgach, to‘g‘ri harakatlar ketmaketligi trener-o‘qituvchi tomonidan o‘qib eshittiriladi va o‘quvchilardan bu javoblarni “to‘g‘ri javob” bo‘limiga yozish so‘raladi.
4. “To‘g‘ri javob” bo‘limida berilgan raqamlardan “yakka baho” bo‘limida berilgan raqamlar taqqoslanib, farq bo‘lsa “0”, mos kelsa “1” ball qo‘yish so‘raladi. Shundan so‘ng “yakka xato” bo‘limidagi farqlar yuqoridan pastga qarab qo‘shib chiqilib, umumiy yig‘indi hisoblanadi.
5. Xuddi shu tartibda “to‘g‘ri javob” va “guruh bahosi” o‘rtasidagi farq chiqariladi va ballar “guruh xatosi” bo‘limiga yozib, yuqoridan pastga qarab qo‘shiladi va umumiy yig‘indi keltirib chiqariladi.

6. Trener-o'qituvchi yakka va guruh xatolarini to'plangan umumiy yig'indi bo'yicha alohida-alohida sharhlab beradi.
7. Ishtirokchilarga olgan baholariga qarab, ularning mavzu bo'yicha o'zlashtirish darajalari aniqlanadi.

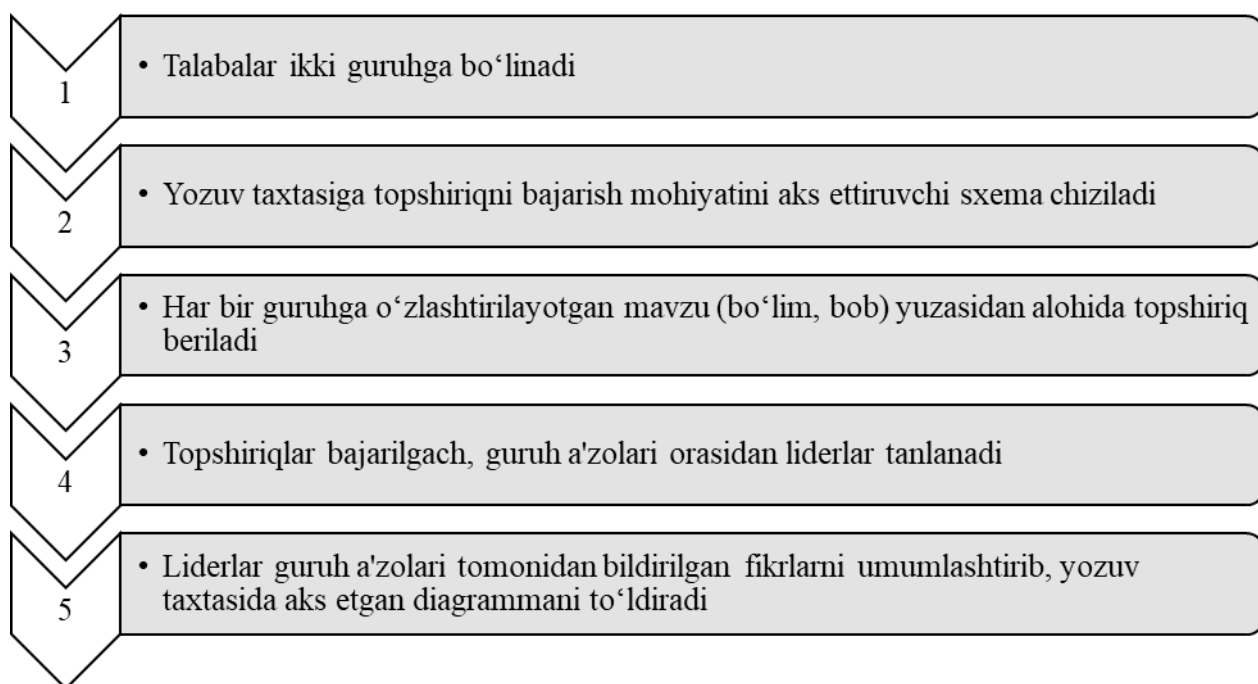
Struktural tahlil ketma-ketligini aniqlash. O'zingizni tekshirib ko'ring!

Harakatlar mazmuni	Yakka baho	Yakka xato	To'g'ri javob	Guruh bahosi	Guruh xatosi
Matnning tashqi strukturasi					
Matnning ichki qurilishi					
Matnni o'z yozuvida o'qish tajribasi					
Matnni o'z tilida o'qib tushunish (lug'at va izoh)					
Matn qismlarining dastlabki talqini					
Qismlarga ajratilib tahlil qilingan matnning mantiqiy butunligi					

Grafik organayzer talabalar tomonidan o'zlashtirilgan o'zaro yaqin nazariy bilim, ma'lumot yoki dalillarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. Undan muayyan bo'lim yoki boblar bo'yich yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanish yanada samaralidir.

Uni qo'llash bosqichlari quyidagilardan iborat:

III. NAZARIY MASHG‘ULOT MAZMUNI

1-MAVZU:
METODLARNING ADABIYOTSHUNOSLIK ILMIDA TUTGAN O'RNI
REJA:

1. *Zamonaviy va mustaqillik davri adabiyotshunoslig xususida*
2. *Adabiyotshunoslikining asosiy tamoyillari*
3. *Metod va metodologiyaning o'zbek adabiyotshunosligiga kirib kelishi* 4. *Adabiyotshunoslikda ijodiy muhit va iste'dod qadri*

Tayanch so'z va iboralar: *Dunyo ilm-fanida mavjud metodlarining o'zbek adabiyotshunosligiga kirib kelishi va qo'llanilishi, zamonaviy adabiyot, mustaqillik, mustaqillik davri adabiyotshunosligi, adabiyotshunoslik asosi, tamoyil, tahlil, metod, metodologiya, ijodiy muhit, iste'dod qadri.*

Zamonaviy va mustaqillik davri adabiyoti. Nemis olimi Mariyen Krisebaxning “Methoden der Literaturwissenschaft” (“Adabiyotshunoslik metodlari”) nomli kitobida quyidagi tasnifni beradi:

1. Positivistische Methode (Pozitivistik metod);
2. Geistesgeschichtliche Methode (Ijtimoiy-tarixiy metod);
3. Phanomenologische Methode (Fenemologik metod);
4. Existentielle Methode (Ekzistensial metod);
5. Morphologische Methode (Morfologik metod);
6. Soziologische Methode (Sosiologik metod)
7. Statistische Methode (Statistik metod)
8. Strukturalistische Methode (Struktural metod)¹.

¹ Maren-Grisebach. Methoden der literaturwissenschaft. Stuttgart. 1992.

Rus adabiyotshunosligida badiiy asarga yondashuv usullarini Yu.Borev quyidagi tarzda tasniflaydi:

- 1.Sosiologik yondashuv;
- 2.Gneseologik yondashuv;
- 3.Tarixiy-madaniy yondashuv;
- 4.Qiyosiy-tarixiy yondashuv;
- 5.Biografik yondashuv;
- 6.Ijodiy-genetik yondashuv;
- 7.Ontologik yondashuv.

Y.Borev shu mavzuga oid kitobida bunday yondashuvlarga xos xususiyatlarni batafsil yoritib beradi².

Adabiyotshunoslikining asosiy tamoyillari.

Adabiyotshunos olim Abdug‘afur Rasulov filolog-magistrlar uchun yozgan “Badiiy asarga yondashuv asoslari” nomli o‘quv qo‘llanmasida asosan badiiy asarga “tarixiy-biografik” hamda “tarixiy-funksional” yondashuvni o‘zbek adabiyoti manbalari asosida yoritadi³. Shu o‘rinda bugungi o‘zbek adabiyotshunosligida adabiyotshunoslik metodlari, ularning tarixi, tahlil tamoyillariga qiziqish kuchayganini, bu xususda ayrim maqolalar yozilganini ta’kidlash lozim⁴.

Har qanday ta’lim tizimi davrga bog‘lanishi lozim. O‘zbek adabiyotshunoslari dunyo adabiyotshunosligidagi turli adabiy nazariyalarni, badiiy asarga yondashuv usullarini, metod va metodologiyalarni o‘rgangandan keyin o‘z davri va muhitiga nazar tashlashlari zarur bo‘ladi. Mazur mavzu o‘qitilishida zamonaviy

² Боров Ю. Искусство интерпретации и оценки. -М., 1981. Стр.47-66.

³ Расулов А. Бадий асарга ёндашув асослари. -Т., 2003, 43-бет.

⁴ А.Расулов. Танкид, талкин, баҳолаш. –Т.: Фан, 2006.; С.Мели. “Янги танкид” // “Шарк юлдузи” журналы. 2010., №4; У.Жўракулов. Худудсиз жилва. –Т.: “Фан”, 2006.; Эшонбобоев А. Қиёсий-тарихий метод ҳақида // “Ўзбек тили ва адабиёти” журналы. 2008 йил. № 2.

adabiyotshunoslikda kechayotgan yangilanish jarayonlari va mavjud muammolarga alohida urg'u beriladi.

Mustaqillik yillaridagi o'zbek adabiyotining holiga nazar tashlash zarur. Nashr qilinayotgan yangi nasriy, nazmiy, adabiy-tanqidiy asarlarning adabiy jarayon va adabiyot tarixidagi o'rni masalasi muhokama uchun mavzu bo'ladi.

Ma'ruzada zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligidagi yetakchi tamoyillarga e'tibor qaratiladi. O'zbek adabiyotshunos olimlarining kitoblari metodlar nuqtai nazaridan analiz qilinadi. Zotan metod muayyan tanlangan ilmiy-tadqiqot yo'li bo'lib, hozirgi davr o'zbek adabiyoti namunalarini tahlil etishga yordam berishi lozim. Ob'yektga yondashuvning tarixiy-qiyosiy, qiyosiy-tipologik usullari tushunchasini

oydinlashtirish zarur. Ob'yektga tarixiy, milliy, umuminsoniy, mustaqillik g'oyasi nuqtai nazaridan yondashuv masalalarini muhokama etish kerak.

Metod va metodologiyaning o'zbek adabiyotshunosligiga kirib kelishi.

Yangi asrdagi "o'zbek modernist" shoirlarning izlanishlari rus formalistlarining tajribalarini esga soladi. Xat boshi yoki tinish belgilariga e'tibor bermaslik, qofiya va vaznda erkin bo'lish, turli geometrik belgilarni so'zlar bilan yonma-yon qo'yish – bularning barchasi keng ma'noda shakldagi o'zgarishlardir. Bu kabi tajribalarga semiotik usulda, formal yoki struktural analiz metodlari asosida yondashuv o'z samaralarini beradi. Shoirlar o'zbek milliy poetik tafakkuri tabiatidan kelib chiqib orginallikka intilayotgan ekan, adabiyotshunos olimlar ham dunyo olimlarining adabiy-nazariy qarashlardan boxabar bo'lgan holda o'sha yangi hodisalarni munosib o'zbekona ilmiy istilohlar bilan atashlari, ular talqiniga mos metodlar kashf etishlari lozim bo'ladi. Aks holda ergashuvchanlik, taqlid, ko'chirmasuyarlik, iqtibosparastlik o'zbek adabiyotshunoslarining jahonga chiqish orzulariga xalaqit berishi mumkin.

Zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligida qiyosiy-tarixiy yo'nalishda bir qator e'tiborga molik tadqiqotlar yuzaga keldi. Ularda o'zbek adabiyoti mintaqadagi qardosh xalqlar adabiyoti namunalari bilan qiyosiy o'rganilib, bir qator nazariy umumlashmalar chiqarilgan.

Qiyosiy-tarixiy metodda yozilgan o'zbek adabiyotshunoslarining tadqiqotlarida milliy adabiyotimizni dunyo adabiyoti durdonalari bilan taqqoslash, o'zaro o'xshash va farqli jihatlarini kuzatish hamda ta'sirlanuv omillarini ko'rsatish holatlari ko'zga tashlanadi.

Umuman olganda, qiyosiy adabiyotshunoslik har bir milliy adabiyotni jahon adabiyotining ajralmas tarkibiy qismi sifatida ko'radi va tahlil etadi. Bu esa, o'z navbatida, muayyan bir adabiyotni jahon adabiyoti tarixida tutgan o'rnini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligining turli avlodiga mansub olimlari o'zlarining ilmiy maqolalari, tadqiqot va monografiyalarida psixologik metod tamoyillariga, psixologik tasvir vositalariga, ijodkor psixologiyasi va, umuman, psixoanalizga e'tibor berishdi. Shu bilan birga, ayrim adabiyotshunoslar, munaqqidlar ijodida boshqa tadqiqot usullari bilan birgalikda ayni metoddan o'rnio'zni bilan foydalanish holatlari kuzatiladi.

Zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligida germenevtikaning tutgan o'zni va ishlanish doirasi, albatta, qoniqarli emas. Jahon adabiyotshunosligi va adabiy tanqidchiligi badiiy asar matnini tushunish, tushuntirish va talqin qilishda muayyan prinsiplarga amal qiladi. Germenevtika asosida ish ko'rilganda matn mohiyati soxtalashtirilib, qandaydir o'tkinchi mafkuraviy manfaatlarga qurbon qilinmaydi. Badiiy asarni har kim o'zicha, o'z dunyoqarashiga mos bilimi va hayotiy tajribasi darajasida tushunadi, his etadi. Asarda yo'q narsa izlanmaydi, bor narsa berkitilmaydi. Lozim o'rinda butun diqqat-e'tibor aniq bir muammoga qaratiladi.

Adabiyotshunoslikda ijodiy muhit va iste'dod qadri.

Germenevtikada badiiy asarning ko‘pma’noliligi muhim. Bunday asarni turlicha tushunish va tushuntirish imkoni bo‘ladi. Bunday asar, ehtimol, biribiriga o‘xshamaydigan talqin tiplarini maydonga keltiradi. Ko‘pma’noli badiiy asarning muallif pozitsiyasini topish qiyin bo‘ladi. R.Bart ta’biri bilan aytganda “muallif o‘lgan” sanaladi. Hammaga tushunarli bo‘lgan bitta ma’noga ega asarlar germenevtik ta’limot uchun qiziqarli emas.

Germenevtik usul olimga matnni talqin etishning nazariy-metodologik usullarini ko‘rsatadi. Badiiy matndagi qahramonlarni talqin etayotganda, lozim bo‘lsa, adabiyotshunos ularni o‘z shaxsiyati bilan taqqoslaydi - identifikasiyadan keng foydalanadi. Germenevtik doira vositasida matnning «ichiga kirishi», qismlarga ajaratishi va qayta jamlab xulosalar chiqarishi mumkin bo‘ladi.

Bu ta’limotining qator afzalliklari borligi shubhasizdir. Ammo haqiqatni kashf etishning yagona yo‘li ham emas.

Aslida bugun o‘zbek adabiyotshunosligi jahon ilm-fanidagi eng ilg‘or nazariy-falsafiy mezonlardan iste’foda etib, G‘arb va Sharq adabiyotshunosligini sintezlashtirib, o‘ziga xos fundamental yo‘lga chiqishi uchun imkoniyat paydo bo‘ldi.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Zamonaviy o‘zbek adabiyotidagi eng faol ijodkorlar kimlar?
2. Mustaqillik davri adabiyotiga qanday metodlar bilan yondashish lozim?
3. Bugungi adabiyotning qaysi jihatlariga tanqidiy nuqtai nazarda qarash kerak bo‘ladi?

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR:

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. М. 1989.
2. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. М. 1986.

3. Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв.-М.. 1998.
4. Каримов Б. “Адабиётшунослик методологияси”. Т. “Муҳаррир” нашриёти. 2011.
5. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. «Фан», 2006.
6. Розенталь М. Против вульгарной социологии в литературной теории. – М. 1936.
7. Сакулин П.Н. “Социологический метод в литературведении”// Футурология и культурология. М.1999.
8. Сирожиддинов Ш. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий-типологик, текстологик таҳлили. Тошкент. “Академнашр”. 2011.
9. “Ўзбек адабий танқиди” Антология. -Т., “Turon-Iqbol”. 2011.

2-MAVZU:

ADABIYOTSHUNOSLIK ILMIDA METODLAR KLASSIFIKATSIYASI

REJA:

1. *Adabiyotshunoslik metodologiyasi va adabiyot nazariyasi*
2. *Metod va metodologiya bahslari xususida*
3. *Adabiyotshunoslikdagi metodlar xilma xilligi*
4. *Badiiy asarni turli aspektlarda o‘rganish yo‘llari*
5. *Metodlar tasnifi*

Tayanch so‘z va iboralar: “Metod” tushunchasining ilmiy-nazariy asoslari, adabiyot nazariyasi, adabiyot tarixi, xronologiya, dunyoqarash, estetika, tarixiy-madaniy, qiyosiy-tarixiy, genetik, immanent.

Adabiyotshunoslik metodologiyasi va adabiyot nazariyasi.

Adabiyotshunoslikda metodlar turlicha tasnif qilinadi. Shulardan biri quyidagicha ko‘rinishga ega:

1. Sotsiologik yondashuv;
2. Gneseologik yondashuv;
3. Tarixiy-madaniy yondashuv;
4. Qiyosiy-tarixiy yondashuv;
5. Biografik yondashuv;
6. Ijodiy-genetik yondashuv;
7. Ontologik yondashuv.

Adabiyotshunoslikda talqin yo‘llarining ko‘pligi, har bir metodning o‘ziga xos xususiyatlari. Bundan tashqari yuqoridagi metodlar guruhlashtirilgan holda ham muayyan tasnifga ega, albatta.

Adabiyotshunoslikda badiiy asarlarni talqin qiladigan metodlarni tasniflash muhim sanaladi. Badiiy asarni tahlili va talqini uchun adabiyotshunos olimi turli usullardan foydalanadi. Dunyo adabiyotshunosligida badiiy asarga yondashuvning ko‘plab usullari mavjud. Har bir metodning nazariy asoslari, asoschilari, talqindagi individual qirralari farqlanadi.

Metodologiya tadqiqotchiga yo‘nalish beradi. Bu soha olimning shaxsiy izlanishlari davrida shakllanib muqimlashadi. Natijada ob‘ekning qaysi jihatlarini qanday metod asosida bajarish lozimligi ko‘rinadi. Metodlar nisbatan neytral bo‘lib qolishi ham mumkin, ya’ni aniq bir metoddan turli dunyoqarashga ega olim badiiy asar talqinida o‘z ijodiy niyatidan kelib chiqqan holda foydalandi.

Metod va metodologiya bahslari xususida.

Har qanday adabiyotshunoslikka oid tadqiqotda yetakchi-ustivor va individual metodlarni farqlash joiz. Zero, ular aniq ilmiy vazifa qarshisida o‘zlarining o‘rinlarini boshqalari bilan almashtirishlari ham mumkin. Kompleks analiz umumlashtiruvchi metod sifatida asosan tarixiy-adabiy muhit, muayyan millat yoki

davr adabiyoti tarixi yuzasidan muayyan xulosalar chiqarish uchun qo'llanilsa, nisbatan individual metod ijodkorning mahoratini, ruhiy holati yoki estetik qarashlarini, badiiy asar tili, strukturasi, ritmi yoki individual uslubini tekshishga joriy qilinadi.

Yu.B.Borev metod tushunchasiga fikrlash usuli (sposob mishlenie), metodologiya tushunchasiga metod nazariyasi (teoriya metoda), metodika tushunchasiga metodning xususiy usullari tizimi tarzida qaraydi. Agar ilmiynazariy qarashlar tatbiq qilinayotgan ob'ektga mos-muvofiq kelsa, bunday yondashuv metodologik jihatdan juda yaxshi natija beradi. Metod ana shu muvofiqlik asosni tashkil etadi.

Adabiyotshunoslik metodologiyasida quyidagi faktorlar muhim sanaladi:

1. Avvalo badiiy asar bo'lishi lozim. Bunda adabiy jarayon va uning qonuniyatlari yoki badiiy asar va uning xususiyatlari tadqiq etiladi.
2. Adabiyotshunoslik metodologiyasi zamonaviy adabiyot tajribasiga tayanadi. Bu soha uchun badiiy kashfiyotlar muhim rol o'ynaydi. Umuman, adabiyotshunoslikdagi ichki yondashuvlar, tahlil va talqin usullarining imkoniyatlari original badiiy kashfiyotlar evaziga kengayib boradi.
3. Metodologiyada muayyan dunyoqarash ustivor bo'ladi. Shu dunyoqarash vositasida ob'ekti tadqiq qilinadi.
4. Metodologiya uchun tarixiylik tamoyili muhim sanaladi.
5. Adabiyotshunoslik metodologiyasi boshqa fan sohalarining yutuqlariga suyanadi. Sotsiologiya bilan aloqador. Matn ritmikasinini o'rganishda, statistik usulda tabiiy fanlar bilan bog'lanadi. Semiotik, immanent analizda lingvistika yutuqlariga tayanadi⁵.

⁵ Боров Ю. Искусство интерпретации и оценки. -М.: 1981. Стр. 36-37.

Adabiyotshunoslikdagi metodlar xilma xilligi.

Metodologiya uchun “nima uchun”, “nima” va “qanday” degan muhim savollar bor. Masalan, adabiy-tanqidiy tahlilda adabiy manba, badiiy matn nima uchun, nima maqsadda tekshiriladi? Bu savolga javob kerak. Tadqiqotchi yozuvchi va voqelikni tekshiradimi, badiiy asarning poetik darajasini aniqlaydimi, muallifning badiiy mahoratiga, san’atkorligiga baho beradimi? Bu turdagi masalalar metodologik jihatdan tahlilning “nima uchun” degan qismini tashkil etadi. Adabiy-nazariy tahlilda aynan “nima” tadqiq qilinadi? Shakl, mazmun, uslub, g’oya, til, badiiy konsepsiya, janr, asarning yaratilish tarixi, avtor ruhiyati va badiiy psixologizm, traditsiya va novatorlik – “nima”ni tadqiq etish kerak? Bu ikki masala metodologik jihatdan oydinlashtirilgandan keyin uni “qanday” tadqiq etadi, degan savol tabiiy shu yuqoridagi ikki holat javobidan kelib chiqadi. Zotan, badiiy matndagi 1) ko‘p aspektli - bir yo‘la bir necha jihat tekshirilishi va yoki 2) uning bitta qirradi o‘rganilishi mumkin. Buni tadqiqotchi o‘zi bilim darajasi, dunyoqarashi, ichki sezim - intuitsiyasi bilan belgilab oladi. Adabiyotshunoslik ilmi muayyan adabiy hodisaga 1) xronologik 2) muammoli 3) janr xususiyatiga ko‘ra yondashishi mumkin. Adabiyotshunoslik ilmining ikki katta tarkibiy qismi - adabiyot tarixi va adabiyot nazariyasiga e’tibor berilganda ham ular ma’lum bir ichki tartibga ega ekani ko‘rinadi. Masalan, adabiyot tarixi eng avvalo ikki tamoyil asosida - xronologik (qadimgi, o‘rta asrlar, yangi tipdagi davrlashtirish) va makoniy belgi (ma’lum bir mamlakat adabiyoti tarixi, ma’lum bir region adabiyoti tarixi, ma’lum bir etnik jihatdan yaqin bo‘lgan xalqlar adabiyoti tarixi, dunyo adabiyoti tarixi) nuqtai nazaridan metodologik asosda farqlanadi. Bu har ikki farqni qamrab olgan adabiyot tarixi ichkarisida ma’lum bir masalalar yuzasidan, masalan, adabiy oqimlar-yo‘nalishlar tarixini o‘rganish (klassitsizm, romantizm, tanqidiy realizm, realizm, modernizm), alohida olingan janrlar tarixini o‘rganish (epos, roman,

tragediya, gʻazal), yirik adiblar ijodini oʻrganish (shekispirshunoslik, navoiyshunoslik, qodiriyshunoslik) yuzasidan ham tarmoqlanishi mumkin.

Badiiy asarni turli aspektlarda oʻrganish yoʻllari.

“Adabiyot nazariyasi”dan maʼlumki, ijodiy metod – bu ijodkorning dunyoga qarashiga oid tushuncha boʻlib, borliq, inson, voqea-hodisalar munosabatini belgilaydi. Adabiyotshunoslik metodlari esa bevosita adabiyotshunos olimning adabiy-ilmiy matnni bilishi, tushunishi va tushuntirishiga tegishli ilmiy tushunchalar tizimidir.

Adabiyotshunoslik metodlarini fanda “usul”, “yondashuv”, tarzida turlicha nomlash hamda turlicha tasniflash mavjud. Tabiiyki, yaxlit hodisani qismlarga jaratib oʻrganish, maʼlum bir asosiga koʻra tasniflash voqelikni anglashga yordam beradi. Adabiyotshunoslik metodlaridan biri tadqiqot jarayonida yetakchilik qilishi mumkin. Shu tamoyilga qarab tadqiqot ishining qaysi metodda yozilgani aniqlanadi. Bitta ilmiy ishda, maqola yoki ilmiy risola, monografiyada bir necha metodlar qorishiq holda kelishi ham mumkin. Metodlar orasiga birlashmas, oʻzaro kesishmas tarzidagi chegara qoʻyish toʻgʻri boʻlmaydi. Zero, badiiy matnga nisbatan barcha, bir necha metodlarni qoʻllab, juda koʻp qirralar kompleks usulda oydinlashtirilishi, tushuntirilishi ham ilmda bor hodisadir.

Metodlar tasnifi.

Nemis olimi Marien Krisebaxning «Methoden der Literaturwissenschaft» (“Adabiyotshunoslik metodlari”) nomli kitobida quyidagi tasnifni beradi:

1. Positivistische Methode (Pozitivistik metod);
2. Geistesgeschichtliche Methode (Ijtimoiy-tarixiy metod);
3. Phanomenologische Methode (Fenemologik metod);
4. Existentielle Methode (Ekzistensial metod);
5. Morphologische Methode (Morfologik metod);
6. Soziologische Methode (Sotsiologik metod)

7. Statistische Methode (Statistik metod)
8. Strukturalistische Methode (Struktural metod)⁶.

Rus adabiyotshunosligida badiiy asarga yondashuv usullarini Yu.Borev quyidagi tarzda tasniflaydi:

1. Sotsiologik yondashuv;
2. Gneseologik yondashuv;
3. Tarixiy-madaniy yondashuv;
4. Qiyosiy-tarixiy yondashuv;
5. Biografik yondashuv;
6. Ijodiy-genetik yondashuv;
7. Ontologik yondashuv.

Yu.Borev shu mavzuga oid kitobida bunday yondashuvlarga xos xususiyatlarni batafsil yoritib beradi⁷.

Adabiyotshunos olim Abdugʻafur Rasulov filolog-magistrlar uchun yozgan “Badiiy asarga yondashuv asoslari” nomli oʻquv qoʻllanmasida asosan badiiy asarga “tarixiy-biografik” hamda “tarixiy-funksional” yondashuvni oʻzbek adabiyoti manbalari asosida yoritadi⁸. Shu oʻrinda bugungi oʻzbek adabiyotshunosligida adabiyotshunoslik metodlari, ularning tarixi, tahlil tamoyillariga qiziqish kuchayganini, bu xususda ayrim maqolalar yozilganini taʼkidlash lozim⁹.

Alohida taʼkidlash kerakki, adabiyotshunoslik metodlari oʻzaro qatʼiy chegarlash ham, masalani bir metod tadqiq yoʻllarining boshqasida uchramasligi tarzida qoʻyish ham toʻgʻri boʻlmaydi. Badiiy asar mohiyatini, ijodkor mahoratini

⁶ Maren-Grisebach. Methoden der literaturwissenschaft. Stuttgart. 1992.

⁷ Боров Ю. Искусство интерпретации и оценки. -М., 1981. Стр.47-66.

⁸ Расулов А. Бадий асарга ёндашув асослари. -Т., 2003, 43-бет.

⁹ А.Расулов. Танкид, талкин, баҳолаш. -Т.: Фан, 2006.; С.Мели. “Янги танкид” // “Шарқ юлдузи” журналы. 2010., №4; У.Жўракулов. Худудсиз жилва. -Т.: “Фан”, 2006.; Эшонбобоев А. Қиёсий-тарихий метод ҳақида // “Ўзбек тили ва адабиёти” журналы. 2008 йил. № 2.

ochishda jarayonida bir necha metodlar baravariga qatnashishi ham yoki tadqiqotda biror metodning ustivor bo‘lishi ham mumkin. Muhimi san’atkor dunyosini, badiiy asarning poetik go‘zalligi va estetik qiymatini ko‘rsatishdir.

Dunyo adabiyotshunosligida bir qator metodlari farqlanadi; ulardan ayrimlari qo‘llanmada imkoniyat doirasida yoritildi.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Dunyo adabiyotshunosligidagi yetakchi metodlar haqida ma’lumot bering.
2. O‘zbek adabiyotshunosligi tarixidagi asosiy tahlil metodlari qaysilar edi?
3. Adabiyotshunoslikda kelajakda qaysi usullar ko‘proq samara berishi mumkin?
4. Adabiyotshunoslik metodologiyasi va adabiyot nazariyasi haqida fikr bildiring.
5. Badiiy asarni turli aspektlarda o‘rganish yo‘llarini ayting.
6. Metodlar tasnif bering.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR:

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. - М.: “Прогресс” 1989.
2. Karimov B. “Adabiyotshunoslik metodologiyasi”. - T.: “Muharrir”, 2011.
3. Karimov B. Abdulla Qodiriy va germeneytik tafakkur. –T. “Akademnashr”, 2014.
4. Normatov U. Ijod sehri. –T.: “Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti”, 2007.
5. Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. – T.: «Sharq», 2004.
6. Rasulov A. Tanqid, talqin, baholash. «Fan», 2006

3-MAVZU:

BADIIY ASARNING FORMAL QIRRALARINI O'RGANADIGAN METODLAR

REJA:

1. *Badiiy asarning shakliy qirralarini o'rganadigan metodlarga xos tamoyillar.*
2. *Adabiyotshunoslikdagi badiiy asar shakliga qaratilgan metodlar shakliykompozitsion unsurlar.*
3. *Formalizm va vulgar sotsiologizm qiyosi konsepsiyala.*
4. *Struktural-analiz metodining asoslari va namoyandalari.*
5. *Struktural-analiz metodining imkoniyatlari.*

Tayanch tushunchalar: *formalizm, formal maktab, formal metod, immanent analiz, mikroanaliz, matn talqini, semiotik tahlil.*

Mashg'ulotdan maqsad: Yozuvchi, badiiy asar va kitobxon munosabati xususida; Badiiy ijod namunalarini germeneytik talqin etish tajribasi; Germeneytik metodga doir ilmiy-nazariy tushunchalar muhokamasi; Badiiy asarni qabul qilish masalasi: resepsion estetika va uning o'ziga xos xususiyatlari. Adabiyotshunoslik ilmida ba'zan "formalizm", "formal maktab", "formal metod" kabi atamalar ishlatiladi. Bu tushunchalarning o'ziga xos tarixi, adabiy-nazariy tamoyillari, asoschivakillari, davomchi-namoyandalari mavjud. 20-yillar rus adabiyotshunosligida "formal maktab" nomini olgan yo'nalish va shu maktab olimlari yozgan tadqiqotlar formal metodning bir namunasidir.

Adabiyotshunoslikdagi formal metod badiiy, shakliy-kompozitsion unsurlarga eng muhim nazariy-estetik kategoriya sifatida qaraydi. Badiiy adabiyotning individual xususiyati shaklda o'z ifodasini topadi, degan fikrni ilgari suradi.

Formal metod vakillari tomonidan 20-yillarda struktural poetika, informatsiya nazariyasi, belgilar nazariyasi kabi masalalar muhim hisoblangan bo'lsa, 20yillarning ikkinchi yarmidan e'tiboran badiiy adabiyotga adabiyot olamidagi tizim sifatida qarash, bora-bora shakl va mazmun birligini ifodalaydigan universal ilmiy metod holatiga keladi.

G'arbiy Yevropada adabiyoti va san'atda formalizm unsirlari, xususan, nemis va fransuz shoirlari ijodida ko'zga tashlanadi. Ular uchta nuqtaga – konstruktsiya tamoyillariga, shaklga hamda “san'at tarixi ismsiz bo'lsin” shioriga alohida e'tibor beradi. San'at tarixi ismsiz bo'lsin” shiorini nemis olimi G.Velflin o'rta tashlaydi (“Kunstgeschichte ohne namen” - “История искусств без имен”) ¹⁰.

“Kunstgeschichte ohne Namen” tamoyili keyinchalik fransuz strukturalisti R.Bart asarlarida “muallif o'limi” (“смерть автора”) tarzida namoyon bo'ldi.

Forma maktab vakillari matematik aniqliklarni yaxshi ko'rganlar. Masalan badiiy obrazni ham muayyan qoliplarga solish ularga xos bir xususiyat, ammo badiiy obraz ko'p qirrali, ko'po'lchamli, ko'p ma'noli hodisa. Uni aniq raqamlar yoki formula bilan ifodalash qiyin (A.S.Bushmin). Badiiy asarni o'rganishda matematik aniqliklarga yaqinlashib borishda ba'zan adabiy haqiqatlaridan, xayol kengliklaridan uzoqlashish xavfini tug'diradi. Bu hol fizikadagi vaqt va ish qonuni proporsiyasini eslatadi. O'z vaqtida va keyinchalik ham formal maktab va formal metod tanqidga ham uchradi. Ayrim adabiyotshunoslik lug'atlarida: “Formal maktab badiiy ijodni o'rganishda, asosan realizm va marksistik prinsiplariga qarshi edi” dagan tanqidlar yoki “Formal maktab vakillari ko'proq badiiy til, turli so'z o'yinlari, epitetlar, ko'chim, sintaktik shakllarni tadqiq etishga katta ahamiyat berdilar. Badiiy asar kompozitsiyasida esa, ular nutq parchalarining joylashishi,

¹⁰ Медведев П. В лаборатории писателя. –М., 1971.

parallel hodisalar, sintaktik parallelizmlar hamda takrorlarni nazarda tutadilar”¹¹ tarzidagi nisbatan xolis fikrlar ham aytiladi. Bulardan formal metodning ahamiyatini, badiiy asarning shakliy jihatlarini tadqiq etishda muayyan darajada muvaffaqiyat qozonganini anglash qiyin emas. Zotan, rus formal maktabi namoyandalari, formal metod tarafdorlari, eng avvalo, badiiy adabiyotni siyosat qo‘g‘irchog‘iga aylantirishga, uni jo‘nlashtirishga, sinfiylik, partiyaviylik singari qoliplarga solishga qarshi turdilar. XX asr rus adabiyotshunosligining o‘ziga xos maktab yaratgan ulkan olimlari aynan formal metod muammolari olamidan o‘tib chiqdilar. Shuningdek, rus adabiyotshunosligidagi formal metod XX asrning 50-60-yillarda G‘arbiy Yevropa adabiyotshunosligida sosiologik metodidan qoniqmaslik tufayli maydonga kelgan “yangi tanqid”, strukturalizm oqimlariga muayyan darajada ta’sirini o‘tkazdi.

Formal metod o‘z vaqtida tanqid ham qilindi. Struktural-analiz metodining asoslari va namoyandalari hozirgi davrda yetakchi o‘ringa chiqqani seziladi.

Adabiyotshunoslikdagi mazkur yo‘nalish qaysi zamonda, qay tarzda tanqid etilmasin baribir bu maktab vakillari badiiy adabiyotning asl mohiyatiga, poetikaga, uslubga, tilga, so‘zga asosiy diqqatni qaratib, badiiy shaklning mikroanaliziga kirishgan edilar.

Aslida, rus formalist shoirlarning “so‘z ijodkorligi”, o‘z asarlarida shaklga jiddiy e’tibor berishlari bu tipdagi ijod namunalariga formal jihatdan yondashuv zaruratini yuzaga keltirgan edi. Masalan, o‘sha davrning mashhur shoiri Velimir Xlebnikov (1885-1922) “смех” so‘zi o‘zagidan turli so‘z shakllarini yasab, o‘ziga xos she’r yozadi:

“О, рассмейтесь, смехачи!

О, засмейтесь, смехачи!

¹¹ Хотамов Н., Саримсоков Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. -Т.: Ўқитувчи, 1983. 345-346-бетлар.

Что смеются смехами, что смеяньствуют смеяльно,

О, засмейтесь усмеяльно!..

О, рассмеших надсмеяльных – смех усмейных смехачей!..”

(Велимир Хлебников)

Tabiiyki, formali maktabi olimlari ritm, alleteratsiya, ohangdorligi va badiiy tilning boshqa ta'sirchanligiga doir bunday tajribalarga befarq qaragan emaslar. Badiiy til, uning tovush tarkibi, grammatik qurilishi, o'zaklar aloqasi – bularning bari V.Xlebnikov uchun til “siri”ni ochishda o'ziga xos “kalit”ga aylangan (I.Vinogradov). Formal metod namoyandalari har doim badiiy matnga nisbatan “bu mant qay tarzda qurilgan” degan savol bilan yondashganlar. Ehtimol, formal metod tarafdorlari buni yagona va eng to'g'ri metod tarzida baholab, sub'yektivizmga yo'l qo'ygan bo'lishlari mumkin. Ammo ular badiiy adabiyotni shakliy-struktural jihatdan talqin etishda muayyan xizmat etganlari tarixiy fakt.

Buni hech kim inkor qilmaydi.

Sharq mumtoz adabiyotda ham badiiy asarning shakliy qirralariga e'tibor berish, shaklga asoslanib asarlar yozish an'anasi mavjud, albatta. Xitoy iyeorog'liqlari shakliga ko'ra poetik obrazni ifoda qiladi. “Iyeorog'liqlar belgi emas, balki narsaning ongdagi izidir” (A.Genis). Bitta belgi – aniq bir obraz. Shuningdek, arab yozuviga asoslangan eski o'zbek imlosida harflardan obrazlar paydo qilish, “harf o'yin”lari asosida go'zal she'riy misralar yozish holatlari ko'p uchraydi. Shunday mumtoz badiiyat imkoniyatlarini nazarda tutgan Abdulla Oripov “Bu kun” radifli g'azalida afsus bilan yozadi:

“Nun labing uzra sokin qoldi hiloldek holatim,

Harf o'yin aylay desam, o'zga erur imlo bu kun”¹².

¹² Орипов А. Ўйлар армони. –Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. 199-бет.

Zotan, mumtoz poetikadagi lafziy san'atlardan ayrimlari bevosita shakl asosiga quriladi. So'z tarkibidagi birgina harf tushib qolsa, ma'no mutlaqo o'zgarib ketadi; bitta nuqtada xato qilinsa, "ko'z" "ko'r" bo'lishi mumkin.

“Qalam o'lsun ali ul kotibi bad tahriring-

Ki, fasodi raqam **so'zimizni sho'r** aylar.

Goh bir harf suqutila qilur **nodirni nor**,

Goh bir nuqta qusurila **ko'zi ko'r** aylar”

(Fuzuliy)

Mumtoz adabiyotdagi “alif”ni tik qomatga, “dol”ni egilgan qomatga, “mim”ni og'izga “sin”ni tishga o'xshatilishida shakliy unsur ustuvorlik qiladi.

“Alisher Navoiy “Farhod va Shirin” dostonining quyidagi baytida chiroyli musahhaf (harfiy xato qilish san'ati–B.K.) qo'llagan:

Albatta sharq adabiyotidagi bunday shakliy unsurlarga, muvashshax, tarix, muammo janrlariga formal metodning ilmiy-nazariy tamoyillari bilan yondashilsa, yaxshi natijalar berishi, shu tipdagi asarlarning mazmun-mohiyati anglanishi oson kechishi mumkin.

XX asrning 20-yillaridagi Abdurauf Fitrat, Vadud Mahmud maqolalarida formal maktab namoyandalari nazariy qarashlaridan ta'sirlanish omillari seziladi. O'zbek adabiyotshunoslari XX asrda mazmun va shaklga birday e'tibor berib, badiiy asarning g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini tushuntirdilar. Bunda adabiyotshunoslikda mavjud metodlar imkon doirasida qo'llandi. 30-yillarda o'zbek adabiyotida ko'zga tashlangan yuzaki shaklbozlik hodisasiga, futuristik tajribalarga tanqidiy munosabat ham bildirildi (Abdulla Qodiriy, Oybek, R.Majidiy).

XXI asr “o'zbek modernist” shoirlarning izlanishlari rus formalistlarining tajribalarini esga soladi. Xat boshi yoki tinish belgilariga e'tibor bermaslik, qofiya

va vaznda erkin bo'lish, turli geometrik belgilarni so'zlar bilan yonma-yon qo'yish – bularning barchasi keng ma'noda shakldagi o'zgarishlardir. Bu kabi tajribalarga semiotik usulda, formal yoki struktural analiz metodlari asosida yondashuv o'z samaralarini beradi. Shoirilar o'zbek milliy poetik tafakkuri tabiatidan kelib chiqib orginallikka intilayotgan ekan, adabiyotshunos olimlar ham dunyo olimlarining adabiy-nazariy qarashlardan boxabar bo'lgan holda o'sha yangi hodisalarni munosib o'zbekona ilmiy istilohlar bilan atashlari, ular talqiniga mos metodlar kashf etishlari lozim bo'ladi. Aks holda ergashuvchanlik, taqlid, ko'chirmasuyarlik, iqtibosparastlik o'zbek adabiyotshunoslarining jahonga chiqish orzulariga xalaqit berishi mumkin.

XX asr o'zbek adabiyotshunoslarning katta bir avlodi o'z ilmiy-ijodiy faoliyatida boshqa usullar qatorida madaniy-tarixiy maktab namoyandalari asarlaridan, sosiologik metodning badiiy asarga yondashuv tamoyillaridan unumli foydalandi.

Sotsiologik metodda ijtimoiylik, biografik metodda avtor shaxsiyati ustunlik qilsa, struktural metodda asosiy e'tibor asarning nisbatan mustaqilligi va ichki analizga qaratiladi. Shu bois adabiyotshunosligida “immanent analiz”, “mikroanaliz”, “matn talqini”, “semiotik tahlil” singari tushunchalar bevosita badiiy asarning ichki imkoniyatlarini namoyon qilish jarayonida qo'llanadi. Dunyo adabiyotshunosigining tarkibiy qismiga aylangan struktural metoddan yangi davr o'zbek adabiyotshunoslari munosib asarlar tahlili uchun o'rinli foydalansa, o'z qarashlari bilan uni boyitsa, albatta, bugungi milliy adabiynazariy tafakkur miqyosi, metodik va metodologik imkoniyatlari kengayadi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR:

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. - М.: “Прогресс” 1989.
2. Karimov B. “Adabiyotshunoslik metodologiyasi”. - T.: “Muharrir”, 2011.

3. Karimov B. Abdulla Qodiriy va germeneytik tafakkur. –T. “Akademnashr”, 2014.
4. Normatov U. Ijod sehri. –T.: “Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti”, 2007.
5. Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. – T.: «Sharq», 2004.
6. Rasulov A. Tanqid, talqin, baholash. «Fan», 2006

4-MAVZU:

MUALLIF VA BADIY ASARGA DOIR ZAMONAVIY METODLAR XUSUSIDA

REJA:

1. *Metodning asosiy tamoyillari*
2. *Biografik va psixologik metodlar tarixi va asoschilari*
3. *Biografik janr va biografik metod xususida*
4. *O‘zbek adabiyotshunosligida muallifni o‘rganishg masalasi*

Tayanch so‘z va iboralar: psixologiya, biografiya, tarjimai hol, ijodkor “men”i, psixobiografiya, adabiy portret, biografik janr.

Metodning asosiy tamoyillari.

Adabiyotshunoslikda turli yo‘nalishdagi metodlar mavjud. Badiiy asarni tahlili va talqini uchun adabiyotshunos turli usullarni bilishi lozim. Badiiy asar muallifini tadqiq etadigan metodlardan boxabarlik tahlilga yordam beradi. Har bir metodning nazariy asoslari, asoschilari, talqindagi individual qirralari o‘rganish dolzarb sanaladi.

Adabiyotshunoslikdagi biografik metod tamoyillarining ishlab chiqilishi va, umuman, bu metodning badiiy asarlarni o‘rganishga tatbiq etilishi fransuz tanqidchisi va shoiri Charl Ogyusten Sent-Byov (1804-1869) nomi bilan bog‘lanadi. Jurnallarda bosilgan maqolalaridan uning “Dushanba kunlaridagi suhbatlar” (1851-

1862), “Yangi dushanba kunlari” (1863-1870) nomli bir qancha kitoblari yuzaga keladi. Sent-Byov 24 yoshida “fransuz poeziyasi va teatrining tarixiy va tanqidiy obzori” tadqiqotini yozadi. Olimning yana bir muhim asari “Imperiya davrida Shatobrian va uning adabiy guruhi” (1861) deb nomlanadi.

“Adabiy portretlar” (1836-1839) nomli («Литературные портреты». Критические очерки. М. 1970) kitobi biografik metod tamoyillari asosida yozilgan. Bu kitobida Sent-Byov oʻrta asrlar fransuz adabiyotini, 16 asr poeziyasini, klassiklardan Kornel, Rasin, Moler, Lafonten ijodini, 18 asr yozuvchilari - Volter, Didro, Bomarshe, Russo ijodini, 19 asrdan Shatobrian, Gyugo, Myusse, Jorj Sand va Flober ijodini tadqiq etadi. Adiblarning biografiyasi bilan ijodini bir butunlikda talqin qiladi.

Sent-Byov oʻzining biografik yoʻnalishda yozgan adabiy-tanqidiy maqolalarida har bir yozuvchi hayoti va aniq bir asariga talqiniga alohida eʼtibor beradi. Zotan, “Adabiy portretlar” toʻplamida: “Meni har doim xatlar, suhbatlar, fikrlar, xarakterlarning oʻziga xos turli fazilatlari, maʼnaviy-ruhiy qiyofasi; bir soʻz bilan aytganda - mashhur yozuvchilarning biografiyasini oʻrganish oʻziga jalb etib keldi”¹³, degan fikrlarni yozadi.

Bu metodga yaqin oʻtmishda jiddiy eʼtibor berilmadi. Aynan “psixobiografiya”, yaʼni yozuvchining psixologik biografiyasi tarzida adabiyotshunoslik amaliyotiga tatbiq etilmadi. Toʻgʻrisi, bir haqiqatni, yaʼni badiiy asarda ijodkor ruhiy kechinmalari, koʻrgan-kechirganlari, hayotiy tajribalari yoki turli iztirobli hodisalar aks etishini, bunday biografik voqelikning izi asarlarda qolishini hech kim inkor qilmaydi. Yozuvchi psixobiografiyasi qaysidir maʼnoda uning badiiy asarlaridagi voqea-hodisalar bayoni, yaratgan obrazlari tizimida oʻz ifodasini topadi. Bunday individuallik sanʼat asarining originalligini, oʻziga xos xususiyatlarini namoyon qiladi. Yozuvchi hayotidagi oʻzgarishlar, besaranjomlik,

¹³ Сент-Бёв Ш. Литературные портреты. Критические очерки. -М., 1970. Стр.313.

bezovtalik, ruhiy-hissiy kechinmalar, to‘lqinlanish va og‘riqli dardlar, muallaq yoki sobit dunyoqarash fonida uning badiiy asarini talqin etish o‘zining ijobiy samaralarini berishi tabiiy.

Masalan, L.N.Tolstoy hayot yo‘lida, oilaviy muhitida uchragan turli hodisalarni tugal anglamasdan adibning tavba-tazarrusini ham, eng kichik hikoyalaridagi oddiy dehqonlar obrazidan tortib, ulkan epopeyalaridagi kibor shaxslar tabiatini ham to‘la anglab bo‘lmaydi. Adibning ijodkor sifatidagi taqdiri bilan rus podshosining o‘zi qiziqqan; xotini Sofiya Andreevna bilan bo‘lib o‘tgan turli munozaralari, hatto aniq bir asarining syujetiga asos bo‘lgan; ko‘pgina asarlari uchun yon-atrofidagi yaqinlari prototip vazifasini bajargan¹⁴.

Boshqa bir misol: “Hind sayyohi”, “Munozara”, “Rahbari najot” kabi asarlari haqida Fitratning ruhiy-ma’naviy dunyosini, e’tiqodiy qarashlarini, unga ta’sir etgan mikromuhitni tadqiq etmaguncha to‘g‘ri xulosalar chiqarish qiyin. Ayni chog‘da, oradan o‘n-yigirma yillar o‘tgandan keyin yozilgan “Me’roj”, “Zayd va Zaynab”, “Zahroning iymoni” tipidagi hikoyalarni ham Fitratning hayot tajribalari, dunyoqarashidagi o‘zgarishlar, muhit tayziqi kabi qator biografik omillarning maxsus tekshiruvini talab etadi. Tabiiyki, bu jarayonda xotira kitoblari, kundaliklar, o‘z vaqtida matbuotida bosilgan turli maqollar muhim ahamiyat kasb etadi.

Sh.Sent-Byovdan keyin mashhur kishilarning badiiy-estetik biografiyasini yozish an’anasini fransuz yozuvchisi Andre Morua (1885-1967) davom ettirdi. U biografik metodga mos ravishda romanlashtirilgan biografiyalarni maromiga etkazib yozdi¹⁵. A.Moruaning adabiy-estetik qarashlari uch buloqdan - fransuz, ingliz va rus madaniyatidan bahramand bo‘lgan. Rus yozuvchilari I.Turgenev, A.P.Chexov, L.Tolstoy haqidagi qarashlarini maxsus asarlarida bayon qildi.

¹⁴ Bu haqda batafsil qarang: V.Veresaev. Jivaya jizn. -M., 1991. Narkirer F. Andre Morua. -M., 1974. Str. 22.

¹⁵ Морья А. Прометей или жизнь Балзака. -M., 1988. Стр. 460.

A.Morua Shekspir, Balzak va L.Tolstoy haqida fikr yuritib, ularga: “Insoniyat uchun insoniyat tomonidan bino etilgan uch buyuk yodgorlik”, degan bahoni berdi¹⁵. A.Morua ingliz adabilaridan Bayron va Shelli, Dikkens va Brouning, Uelles va B.Shouning ijodini jiddiy tahlil qiladi. Uning nazarida, O.Balzak fransuz adabiyotida eng yuksak maqomda turadi. A.Morua fransuz adabiyoti tarixi hamda XX asr fransuz yozuvchilari haqida “Labryuyerdan Prustgacha” (1964), “Prustdan Kamyugacha” (1963), “Jiddan Sartrgacha” (1965), “Aragondan Monterlengacha” (1967) nomli kitoblar yozadi. Bu kitoblardan tanlab olingan adabiy maqolalar 1970 yili rus tilida “Adabiy portretlar” nomi bilan nashr etiladi.

Biografik va psixologik metodlar tarixi va asoschilari.

Olimlar ta’kidlashicha, A.Morua gazeta va jurnallardagi maqollaridan tashqari turli janrlarda etmishdan ortiq asari alohida kitob holida nashr qilingan.

Adibning “Uch Dyuma”, “Olimpio yoki Viktor Gyugo hayoti” asarlari mashaqqatli mehnat, jiddiy izlanishlar tufayli maydonga keldi. Morua ijodi bilan tanishgan o’quvchi yuzlab shaxslar bilan uchrashadi. I. Turgenev va M.Prust haqida yozgan asarlari, ularning ijodiga oid mulohazalari adabiy-tanqidiy tadqiqot tipiga yaqin turadi. Bu adib ijod qilgan davr Yevropa falsafasi va adabiyotida psixologiyaga, insonning ichki kechinmalari tadqiqiga, psixoanalizga, ekzistensializmga qiziqish juda kuchli edi. Bu yo’nalishning ulkan namoyandalari jarayonga o’z ta’sirini o’tkazayotgan bir davr edi. A.Morua “vaqtni so’ragan odamga soatining ichki mexanizmlarini, prujina” yoki mayda murvatlarini emas, soatning o’zini ko’rsatib qo’ya qoldi. Adabiy-tarixiy jarayonda turli yo’nalishlar bilan parallel yashashga haqli. Morua uchun insonning o’zi, uning hayot tarizi va ijodi muhim edi. “Eng asosiysi, - deya yozadi F.Narkirer “Andre Morua” kitobida, - Moruaning barcha yozgan asarlarini bir narsa - uning metodi, ijodga biografik yondashuv metodi birlashtirib turadi”¹⁶. A.Moruaning ko’pgina qarashlari Sent-

¹⁶ Наркирер Ф. Андре Моруа. -М., 1974. Стр.199-200.

Byovning adabiy konsepsiyasigaa yaqin turadi. “Sent-Byov himoyasiga doir” degan maqolasida o‘sha olimning: “Men daraxt qanday bo‘lsa, mevasi ham shunaqa, deya mamnuniyat bilan aytaman. Shunga monand, adabiy tadqiqot meni psixologik izlanish-tadqiqotlar sari etaklaydi”, degan fikrlarini keltiradi.

Adabiyotshunoslikdagi biografik metod uchun psixologik yondashuv, biografiya va psixologiya paralelligi ahamiyatini shu e’tirofdan ham bilish mumkin. Zotan, bu metod haqida marksist tanqidchi olimlar biografik metodda badiiy asarning jamiyatdagi funksiyasiga e’tibor qaratilmaydi, badiiy asar muayyan shaxs ijodining mahsulidan iborat qilib qo‘yiladi, bu metodda sub’ektivlik gunohi bor, qolaversa, bu metod sermahsul emas, tarzida ayblar taqaganlar. Bu metoddan foydalanadigan adabiyotshunoslar uchun ham qolip tavsiya etilgan: tadqiqotchi adibning adabiy va o‘z davri ijtimoiy hayotidagi rolini to‘g‘ri aniqlay bilishi lozim.

Tadqiqot metodiga bunday munosabat, tabiiyki, adabiyotshunoslik ilmi ustidan yuritilgan siyosatga, fikr va qalam erksizligiga borib taqaladi. Ma’lum bo‘layotganidek, bu metodning ijobiy jihatlari ko‘p. Oddiy bir o‘xshatish qilib aytganda, quyosh nuri yomg‘ir suvidan o‘tib kamalakka aylanganidek, badiiy asar ijodkor shaxsiy hayoti prizmasidan o‘tkaziladi va natijada ijodninig kamalakranglari kashf etiladi.

Adabiyotshunoslikdagi biror metodni haqiqatni anglashning yagona yo‘li sifatida hech kim mutloqlashtirmasligi lozim. Chunki ilmda haqiqatga boriladigan yo‘l bitta emas. Har bir tadqiqot usulining o‘ziga xos ichki yo‘l-yo‘riqlari mavjud. Har bir tadqiqotchi badiiy asarni qismlarga ajratish va butunlashtirish yoki aniq bir nazariy muammoni maxsus ajratib o‘rganish va o‘z ilmiy-nazariy fikrlarini bayon etish huquqiga ega. Ayni choqda, tadqiqotchi olim o‘z ishida kompleks analiz usulini qo‘llashi ham mumkin.

Biografik janr va birgafik metod xususida. Andre Morua Onore de Balzak ijodini yoritar ekan, uning “Gorio ota” (1843 yil yozilgan) romaniga alohida to‘xtaladi. Qahramonlarning xatti-harakatlariga, psixologik holatlariga, dardu alamlari va kayf-safolariga roman muallifi hayoti yo‘li orqali qaraydi. A.Morua romandagi Voke xonim ijraxonasida yashaydigan “o‘sib kelayotgan personaj” Rastinyak hamda “isyonkor, jamiyatga qarshi urush e‘lon qilgan” Votrendan Balzak tabiatiga xos xususiyatlarni topadi. Shu ma’noda yozadi: “Balzak o‘z sifatlaridan ancha-munchasini Votrenga bergan o‘sha davrdagi hamma yosh yigitlar kabi yozuvchi hali ham Napoleon siymosi oldida toblanishdan xalos bo‘lgan emas”.

Balzakning Napoleon siymosiga oshuftaligini yana bir fakt ham isbotlaydi. Uning yozuv stoli-kitob javonining eng tepasida yarim metrcha keladigan Napoleonning gips figurasi qo‘yilgan. Uning pastiga karton qog‘ozda: “U qilich bilan boshlagan ishni qalam bilan oxiriga etkazish kerak! Onore de Balzak”, degan yozuv yopishtirib qo‘yilgan. “Napoleon Balzak uchun titanizm - kuchqudrat namunasi bo‘lgan, Adib uni “insoniyat saltanati tarixadagi eng kuchli iroda” egasi deb bilgan. Hayotni abadiy janggoh sanagan Balzak o‘zini ko‘p bora Napoleonga o‘xshatadi”¹⁷.

Balzak “Gorio ota” romanida ba’zan Votren, ba’zida Rastinyakka o‘z xarakteri qirralari qo‘shib yozadi. Ayrim sahifalarda Balzak Votrendek isyonkor holatga kirgandek ko‘rinadi. “Holbuki, o‘zining tabiatiga ko‘ra u ham Rastinyakka o‘xshagan yumshoq odam. Ezgulik, mehribonlik nima ekanini yaxshi biladigan Jorj Sand qat’iyat bilan shunday derdi: “Bu daho inson to‘g‘risida u dastavval mehribon va mushfiq odam bo‘lgan demoq - uning to‘g‘risida men biladigan maqtovlardan eng yuksagini aytmoqdir”. Biroq xuddi Rastinyak kabi, deyarlik boshqa hamma odamlar kabi Balzak ham murakkab odam edi. Xuddi Rastinyak kabi do‘stlikning qadriga etardi... Biroq Balzak muxtojliklarga to‘lib-toshgan, kishini yo‘ldan

¹⁷ G.E.Ionkis. Onore Balzak. -M., 1988.

ozdiruvchi ermaklari serob bir tarzda hayotni kechirdi, bu hayotda u tez-tez g'azab otashlariga ham duch kelib turardi. Tabiiyki, Balzak ham xuddi Rastinyakka o'xshab nima qilib bo'lsa-da, bunaqa turmushdan xalos bo'lishni istagan.

Rastinyak "Gorio ota" romanida hali juda tortinchoq xijolat chekaveradigan yigit sifatida ko'rinadi. Biz Rastinyak bilan yana qaytadan uchrashganimizda, u endi baron, davlat kotibi, o'z o'ynashini erining ozmiko'pmi ongli sherigi ("Bankir Nusingenlar xonadoni"), 1845 yilga kelganda esa u endi ministr bo'ladi... Endilikda u "Mutloq ezgulik degan narsa yo'q, faqat sharoit bor" deb da'vo qiladi ("O'zlari bexabar mazxarabozlar", "Asridan saylangan noib"). Ko'pincha bu personaj uchun Ter nusxa bo'lib xizmat qilgan deyishadi. Darhaqiqat, Balzak Rastinyak obrazini yaratar ekan, Terning ba'zi bir sifatlarini olgan bo'lishi mumkin, lekin hammadan ortiqroq u o'zining sifatlarini olgan"¹⁸.

Ma'lum bo'lganidek, A.Morua adib asarlaridagi obrazlar tabiatining eng muhim va asosiy jihatlarini Balzakning o'ziga bog'lab tushuntiradi. Balzakka xos barcha fazilat va orzu-istaklar uning qahramonlariga ham xos. Har qanday ijodkor asarlarida, eng avvalo o'z qalbini, o'z ma'naviy dunyosini aks ettiradi. Shu ma'noda badiiy asar holatdan muallif dunyoqarashini, e'tiqodi va turmush tarzini anglash ham mumkin. Biografik metod shu anglash va anglatish yo'lidan borib ish ko'radi.

Inchunun, jahon adabiyotshunosligi, xususan, fransuz adabiyotshunosligida biografik metodning ham nazariy, ham amaliy tajribalarini, ta'kidlash joizki, muvaffaqiyatli tajribalarini uchratish mumkin.

Dunyo adabiyotida ma'lum bir ijodkorning kotiblari tomonidan yozilgan asarlar ham (Iogann Peter Ekkerman "Gyote bilan suhbatlar"), adiblarning o'z e'tiroflari bitilgan asarlar ham (L.Tolstoy "Iqrornoma") mavjud. Bunday manbalar – maktublar, iqrornomalar, suhbatlar, xotiralar, estaliklar, qo'lyozmalarning turli nusxalari, ijodkor laboratoriyasi, shaxsiy arxivi, zamondoshlari xotiralari va,

¹⁸ Andre Morua. Onore de Balzak // «Jahon adabiyoti» jurnali, 1999. №8, 123-135 betlar.

umuman, ijodkorga tegishli boshqa qator omilar badiiy asarni biografik metod asosida o'rganish uchun juda muhim ahamiyat kasb etadi.

V.S.Baraxov "Adabiy portret yaratish san'ati" kitobida muhim bir xotirani keltiradi. 1901 yili, bir kuni Chexov Gorkiyga aytadi: "Mana Gyotening har bir so'zi yozib olingan, ammo Tolstoyning fikrlariy havoga uchib ketmoqda". Chexov bir necha bor Tolstoy yonida Ekkerman yo'qligidan afsuslanadi. Hatto bir kuni Sulerjiskiy degan ijodkorga Tolstoyga kotiblik qilishni maslahat ham beradi. I.P.Ekkermanga o'xshab, aynan ijodkor bilan yonma-yon yashab uning kundalik "hikmat"larini yozib borish, tabiiyki, bunday kundalikdagi xotiralar biografik metodini qo'llashda qo'l keladi. Vaqt o'tgandan keyin yozilgan xotiralarga esa, turli manfaatlar, ba'zida to'qima gaplar aralashib qoladi.

Keyingi yillarda o'zbek olimlari ham quruq, xronologik adabiy portretndan farqli o'laroq biografik metod imkoniyatlaridan foydalanish zarurligini his etmoqda. Shu ma'noda professor A.Rasulovning "Ilmi g'aribani qo'msab..." (T., "Ma'naviyat", 1998) kitobidan o'rin olgan "Hol tarjimasidagi saktalik va soxtaliklar" nomli maqolasi ahamiyatlidir. Olim bunda yozuvchi biografiyasi bilan uning asari orasidagi uzviy bog'lanish, ruhiy yaqinlik ahamiyatiga alohida e'tibor beradi: "Yozuvchi holati bilan ijodi orasida uzviy bog'liqlik bor... Har qanday asarda yozuvchi ruhi, holi, qalbi aks etadi. Asarlar sinchiklab o'rganilsa, ular yozuvchi holati, ruhiyati haqida ko'p narsalar so'zlab beradi"¹⁹. Olim "Tanqid, talqin, baholash" (T. Fan. 2006.) kitobida yozadi: "Badiiy asar – xoh u lirik, xoh nasr, xoh drama bo'lsin – yozuvchining ijodi mahsuli. Farzand otaonaga o'xshamasligi mumkin emas. Badiiy asar talqin, tahlil qilinganda, tabiiyki, yozuvchining ruhiy holati, kayfiyati hisobga olinadi. Adabiyotshunoslikda badiiy asarni talqin etishda

¹⁹ Rasulov A. Ilmi g'aribani qo'msab. -T.: Ma'naviyat, 1998. 27-bet. ²⁰ Rasulov A. Tanqid, talqin, baholash. -T.: Fan, 2006. 75-bet.

yozuvchi ruhiyati, kayfiyati – holatini o‘rganuvchi soha bor. Uni biografik metod yoxud badiiy asarga yozuvchi holati nuqtai nazaridan yondashish deyiladi”²⁰.

O‘zbek adabiyoti tarixidagi Abdulla Qahhorning “O‘tmishdan ertaklar”, Oybekning “Bolalik”, G‘afur G‘ulomning “Shum bola”, Said Ahmadning qamoqxona hayotidan olib yozilgan hikoyalari va boshqa ko‘plab asarlarni aynan shu metod asosida tadqiq qilish o‘zining yaxshi samaralarini berishi tabiiydir. Bu toifaga mansub tadqiqotlar qisman bo‘lsa ham o‘zbek adabiyotshunosligi tarixida mavjud. O‘zbek adabiyotshunosligida biografik metodda yozilgan tadqiqotlar sirasiga I.Sultonning “Navoyning qalb daftari”, N.Karimovning “Cho‘lpon”, D.Quronovning “Cho‘lpon: xayoti va ijodi” kabi kitoblarni misol qilib keltirish mumkin.

Biografik metod uchun ijod ahli asosan o‘zini yozadi, badiiy obrazlari mohiyatiga o‘z qarashlarini, estetik idealarini joylashtiradi, degan tamoyil ham muhim sanaladi. “Yozuvchining, garchi shaxsan tanilmasa ham, asarlarini o‘qib, qanday tabiatli shaxs ekanini g‘oyibona bilish, tasavvur qilish mumkin. Chunki u asarlarida asosan o‘z tabiatini, ruhini tasvirlaydi” (Abdulla Qodiriy). Ulkan ijodkorlarning ruhi, tabiati, ideallari o‘z qahramonlari ortiga yashiringan bo‘ladi. Badiiy asar ijodkor shaxsida butunlashadi. I.V.Gyote aytadiki: “Mening hamma asarlarim bitta iqrornomaning bo‘laklaridir”, deb yozadi. “Mangu yashaydigan bir umumiy qoida bor - muallifning shaxsiy iqrorlari va e’tiroflaridan mutlaqo xoli bo‘lgan san’at asarini topish g‘oyatda mushkul... Shunisi ham borki, yozuvchi o‘zi to‘g‘risida gapirmoq uchun, albatta, iqrornoma yoki kundaliliklar shakliga murojaat qilmog‘i shart emas. U buni o‘zi o‘ylab topgan to‘qima obrazlar tili bilan aytadi. Birinchi qarashda bu obraz adibning o‘ziga sira o‘xshamaydi, bundan nafaqat adabiy kitobxon, ba’zan esa hatto muallif biografiyasining hamma sirlaridan xabardor bo‘lgan tadqiqotchi ham aldanib qoladi...”²⁰.

²⁰ Jahon adiblari adabiyot haqida. -T.: Ma’naviyat, 2010. 249-bet. ²² Qodiriy H.Otam haqida. -T., 1983.113-bet.

Badiiy asardan yozuvchi tabiatiga xos xususiyatlarni anglash, his etish ijodkor yashagan muhitni, ma'naviy-ruhiy, e'tiqodiy dunyoqarashini anglash orqali yuzaga keladi. Masalan, Abdulla Qodiriyning shaxsiyatini, dunyoqarashni anglash asarlarini teranroq tushunishga olib keladi. Zotan, alloma adibning Yusufbek hoji, Otabek, Anvar, Kumush, Ra'no singari qahramonlarida aks etgan bebaho ma'naviy qadriyatlar bevosita Abdulla Qodiriy ma'naviy-ruhiy dunyosiga taalluqlidir. "...Artist bo'lganimda edi, Otabek rolida o'zim o'ynardim... Negaki, Otabek xarakterini mendan yaxshi bilguvchi yo'q..."²², degan istagi asosida ham o'sha ruhiy butunlik sezimi bor.

O'zbek adabiyotshunosligida muallifni o'rganish masalasi.

Zamondoshlarining xotiralarida Abdulla Qodiriyning gullarni parvarishiga, gullarga shaydo ekani yozilgan. Bu fazilat bilan "Mehrobdan chayon" romanidagi Anvarning gullarga suv quyib o'stirishi, parvarishlashga bo'lgan shaydoligi orasida yaqinlik bor, albatta. Boshqa bir misol. Abdulla Qodiriyning bolalikda qiyinchilik bilan tahsil olgani, so'ngra Rasulmuhammadboy eshigida mirzalik qilib, keyin boyning taklifi bilan uning qiziga uylangani qaysidir darajada Anvar hayoti bilan bog'liq (Anvarning Solih maxdunga yordamchi bo'lib, so'ng Ra'noga uylanishi kabi) voqealarni eslatadi. Buni qarangki, roman so'ngida Abdulla Qodiriy mirzo Anvarni dor tagiga olib boradi va badiiy usuli bilan o'limdan "qutultirib" yuboradi. 1937 yilgi mash'um tuzumning qahratonlari adib qalbini muzlatdi; ammo adibni uning bo'yniga solingan sirtmoqdan, gardaniga yuklangan tuhmatlardan, afsuski, hech kim qutqarib qola bilmadi. Qodiriy shahidlar silkiga tizildi.

Ijod ahli tomonidan to'qilgan nomlar, yaratilgan obrazlar "men"lik olami ifodasiga xizmat qiladi. Poetik ko'chim, obrazli tafakkur tarzi shuni taqazo qiladi. Ko'p hollarda ijodkorlar asarlari mazmun-mohiyatida o'z dardu dunyosi aks etganini ochiq e'tirof ham qiladi. Shoir Abdulla Oripovdan "Otello", "Alisher Navoiy", "Alloma" kabi she'rlarining yuzaga kelish tarixi to'g'risida shunday

fikrlarni aytadi: “Bu she’rlar, albatta, aniq tarixiy sanalar bilan bog‘liq. Lekin ularning zaminida mening hayotga munosabatim bor. Bu tuyg‘ular kishining yuragida doimo yashab, muayyan bir turtki sababli she’rga o‘tgan, xolos”²¹.

Xullas, biografik metod tarixini, namoyandalarini, imkoniyatlarini, dunyo adabiyotshunosligidagi yutuqlari hamda tajribalarini chuqur o‘rganish badiiy asarlarni o‘ziga xos tarzda tushunish va tushuntirish uchun amaliyotda qo‘llash, albatta, o‘zining ijobiy natijalarini beradi.

Biografik, psixologik va psixoanalitik metodlarning talqin imkoniyatlari katta. Ijodkor hayotidagi ma’lum bir voqea-hodisalar uning yozgan asarlarida qaysidir tarzda o‘z aksini topadi. Psixologik metodning o‘ziga xos xususiyati eng avvalo, psixologiya fani bilan bog‘liq bo‘ladi. Bu metodda nafaqat badiiy asar qahramonlari ruhiyati, psixologiyasi, balki muallif ruhiyatini ham qiyosiy o‘rganish joiz bo‘ladi. Psixoanalitik va fenomenologik metodlarning inson ruhiyati bilan bog‘liq.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Biografik va psixologik metodlarning eng asosiy farqli qirralari nima?
2. Psixoanalitik metodning ilmiy-nazariy asoslari to‘g‘risida ma’lumot bering.
3. O‘zbek adabiyotshunosligida muallifni o‘rganish yo‘lida yozilgan asarlar qaysilar?
4. Adabiyotshunoslikda badiiy asar mohiyatini oydinlashtirishga qaysi usullar ko‘proq foyda beradi?

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR:

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. - М.: “Прогресс”, 1989.
2. Karimov B. “Adabiyotshunoslik metodologiyasi”. -T.: “Muharrir”, 2011.
3. Rasulov A. Tanqid, talqin, baholash. – T.: «Fan», 2006.

²¹ Abdulla Oripov. Ehtiyoj farzandi. -T., 1988. 124-125-betlar.

4. Sirojiddinov Sh. Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili. - T.: "Akademnashr", 2011.
5. Quronov D., Rahmonov B. G'arb adabiy-tanqidiy tafakkuri tarixi ocherklari. – T.: "Fan", 2008.
6. "O'zbek adabiy tanqidi" Antologiya. -T., "Turon-Iqbol". 2011.

IV. AMALIY MASHG‘ULOT MAZMUNI

**1- AMALIY MASHG‘ULOT:
BADIY ASAR KONTEKSTIGA QARATILGAN METODLAR
MASALASI
REJA:**

- 1. Badiiy asar matnini sosiologik metod asosida tahlil etishning ilmiynazariy tamoyillarini aniqlash**
- 2. Adabiyotshunoslikda vulgar sosiologizm hodisasi tarixini o‘rganib chiqish**
- 3. Qiyosiy va qiyosiy-tarixiy metodga doir manbalar muhokamasi**
- 4. O‘zbek adabiyotshunosligida badiiy asarni qiyosiy-tipologik asosda talqin etilgan adabiy-ilmiy manbalar tahlili**
- 5. Adabiyotshunoslikda intertekstuallik: badiiy va ilmiy asarlar talqini**

Amaliy mashg‘ulotdan maqsad: Badiiy asar kontekstiga yondashuvda matn muhim sanaladi. Jamiyat bilan aloqadorlikda tekshirishda sosiologik metod yetkachilik qiladi. Badiiy asar matnini sosiologik metod asosida tahlil etishning ilmiy-nazariy tamoyillarini aniqlash lozim bo‘ladi. Adabiyotshunoslikda vulgar sosiologizm hodisasi tarixini o‘rganib chiqish muhim. Qiyosiy va qiyosiy-tarixiy metodga doir manbalar muhokamasi qilinadi. O‘zbek adabiyotshunosligida badiiy asarni qiyosiy-tipologik asosda talqin etilgan adabiy-ilmiy manbalar tahlili etiladi. Adabiyotshunoslikda intertekstuallik: badiiy va ilmiy asarlar talqini xususida fikr yuritiladi. Shu tushunchalar asosida quyidagi hikoyani sosiologik nuqtai nazardan tahlil qiling:

Nazar Eshonqul

Maymun yetaklagan odam

Bu voqea uch yillar oldin bo‘lgan edi. Shu ko‘chadan bir uyni ijaraga olib ko‘chib kelganimda cholning sharti ketib, parti qolgandi, u ko‘chaning muyulishida men egallagan uyga qo‘shni hovlida yashardi. Uni birinchi marta uyining oldidagi

eski o'rindiqlarda chuqur o'yga tolgan holda ko'rgan edim. U qoboqlari soliq, soqoli qirilmagan, bir paytlar semiz bo'lgan, ajinlar taram-taram qilib tashlagan, ko'rimsiz yuzi badjahl ma'budlarning haykaliga o'xshab ketar, unga qaragan odamning yuragi noxush bir hisdan orqaga tortar edi. Ko'zlari hissiz va ifodasiz, egnida elliginchi yillarning andozasida tikilgan ancha salobatli kitel, baqbaqasi osilib turgan holda o'ychan o'tirardi. Mashinadan kitoblarni katta etakda tashib kiritayotganimda - go'yo atrofidagi olamdan endi hech qanday iltifot kutmay qo'ygandek, hech narsaning qizig'i qolmagandek menga e'tiborsiz bir ko'z tashladida, so'ng yana o'sha holatida yerga qarab o'tiraverdi.

Bir necha kundan so'ng uy bekasidan bu cholning bir paytlar tuzukkina rassom bo'lganini va hozir ham surat chizib turishini eshitib, hayron qoldim. Uni hayotda omadi chopmagan biron amaldor bo'lsa kerak, deb taxmin qilgandim. Keyinchalik cholni tez-tez o'sha kitelida go'yo necha qadam umri qolganini o'lchab yurgandek og'ir qadamlar bilan uyiga yoki ko'cha boshidagi oziqovqatlar do'koniga qarab ketayotganini, gohida esa mahalla oshxonasida ovqatni titrabqaqshab yeb o'tirganini, qoboqlari ostida odamlarga adovat bilan tikilibtikilib qo'yganini ko'rib qolardim. Zaharli ... odamni bo'g'ib, holdan qilib qo'yadigan bu adovat menga o'shanda uning butun tanasidan, butun vujudidan, qoqshol bo'lib qolgan barcha qon tomirlaridan hamda chakalakdor ichidagi tilsimli qo'rg'on kabi noma'lum bo'lgan umr qal'asidan ufurayotgandek tuyulgandi. Uni ko'rsam negadir yuragim g'ash tortadigan, ko'nglim behuzur bo'ladigan, kayfiyatim buziladigan bo'lib qolgandi, vaholanki, hali u bilan salomalikdan nariga o'tmagandik. Menga, avvalo, uning turqi yoqmasdi: nochor holiga qaramay odamlarga kibr aralash dimog'-firog' bilan qarar, hammaga yotsirab, shubha bilan tikilar, go'yo o'zini bir umr har bir kishiga shunday tikilib o'tgandek tutar edi. Bir kuni uy bekasi mendan cholga kechki ovqat chiqarib berishni iltimos qilib qoldi. Cholning sovuq yuzini esladimu isthola qildim; biroq yo'q deya olmadim. Eski uslubda qurilgan, tor tabaqali eshidan ichkariga kirdim:

chol katta ayvonda ... o'tirgancha oldida ... Cholning uyi hashamatli, keng, lekin toshlar tilgan maydonday huvillab yotardi. Ustun va romlari chirigan, umuman hovlidan chirkin va badbo'y hid kelardi. Chirkin hid daraxtlardan, qor ostida qolib qarovsizlikdan xazonlikka yuz tutgan gulzordan, uyning yog'ochlaridan va ayvonda qalashib yotgan har xil rasmlar uyumidan kkelayotgan edi: shaltoq hid esa axlat solinadigan unduqadan kelardi. Xayolimga birdan bu unduqadagi axlatlarni chol umr bo'yi saqlab kelgan bo'lsa kerak degan fikr kelib qoldi. Hiddan ko'nglim ayniguday bo'lib chol o'tirgan ayvonga yo'l oldim. Chol menga e'tibor ham bermadi, ajabsinib bir qarab qo'ydiyu, o'z ishini davom ettiraverdi; u qandaydir bo'yog'i ko'p surat chizayotgan edi. Nariroqda turgan kichkina xontaxtani keltirib cholning oldiga qo'ydim: u shunda ham e'tibor bermadi, u o'ziga ovqat keltirib berishlariga ko'nikib qolgan edi, shekilli. Shunda uning qo'llari qaltirab, bo'yoqlarni chaplab yuborayotganini sezib qoldim. Cholning oldiga ovqatni ham qo'yganimdan so'ng, u chizishdan to'xtab, xontaxtaga o'girildi va bo'yoqli qo'llari bilan nonni bemalol sindirdi, og'ziga tutdi; yorilib qolgan lablari orasidan chirigan ko'm-ko'k tishlari ko'rindi. Shunda men yana uning qandadir badjahl ma'budning haykaliga juda o'xshab ketishini his qildim. U bu yerdaligimni ham unutganday, xurillatib, imillab, chollarga xos lanjlik bilan ovqatlanar va og'zining ikki chetidan lag'monning suyug'i yana kosaga oqib tushar, boshi qalt-qalt titrar, bo'yinlarida tirishib qolgan tomirlar u yutinganda bo'rtib, ko'karib ketar, ko'zlari horg'in yoshlanib turar, har dam-har damda qanjarini o'ng qo'li bilan qashirdi. Bu unga odat edi chog'i - qanshari turli bo'yoqlarga belanib qolgandi. Qo'llari qoshiqqi madorsizlik bilan ko'tararkan, uning shu soniyada yana ham ifodasiz tusga kirgan yuziga qarab, ovqatni ham eplab icholmaydigan asabiy va ro'dapo cholning rassom ekanligiga sirayam ishongim kelmasdi.

- Suratlaringizni ko'rsam bo'ladimi? Yigirmanchi yillardagi suratlaringizni? Deb so'radim men unga shubhamni bildirmaslikka tirishib. Chol bamaylixotir

kavshandi-da, menga qaramasdan, o'ziga buning aloqasi yo'qday, go'yo bir uyum axlatni ko'rsatayotganday, ijirg'anib, qo'li bilan ayvonning to'rini ko'rsatdi. Hammasi tartib bilan terib qo'yilgan, va u tomondan boshlanadi, dedi hirqiroq tovushda uning tovushi ham shunchalik sovuq ediki, beixtiyor etim junjikib ketdi; indamay ayvonning to'riga qarab yo'l oldim.

Cholning yigirmanchi yillardagi suratlarini shu ko'chadagi bir-ikkita san'atdan xabardor kishilar maqtashgandi; muzeyda ishlaydigan yortog'im ham cholning suratlari ko'rgazmaga qo'yilganini aytgandi. Chol yigirmanchi yillarda komsomol bo'lgan va bosmachilarga qarshi kurashgan, yangi hayot qurishda faol ishtirok etgan deyishgandi. Yigirmanchi yillarning shiddatli shamoli uni yuksak parvozlarga ko'targan; o'ttizinchi yillarda mas'ul vazifalarda ishlagan, deb hikoya qilishgan. U o'sha amalida toki pensiyaga chiqarib yuborishgunlaricha uzoq yillar ishlagan ekan. Ko'chadagilar uning o'sha davr faoliyatini mishmishlar bilan qo'shib-atib hikoya qilishardi. Chol ishdan ketgach, mana shu eski uyga qamalib olgan, hech kimga qo'shilmaydi, bir vaqtlar o'zi ozor bergan kishilarni ko'rgisi kelmaydi, deyishardi. Cholning xotini elliginchi yillarning oxirida o'lib ketgan, faqat istarasi o'zinikidan ham sovuq yolg'iz o'g'li bor edi. O'g'li qimorboz, avvallari kissavur bo'lgan deyishadi, keyin qotillik qilgani uchun qamalib ketgan, endi esa qimorning orqasidan kun ko'rar ekan. U juda jizzaki yigit edi. Uni ikki marta ko'chada ko'rgandim. Aytishlaricha, u shaharning chekkasida bir beva bilan birga turar va oyda-yilda otasiga bir ko'rinish berar, shunda ham har doim janjal bilan jo'nab ketar edi. U cholning oldiga ko'pincha birdan-bir ish uchun - pul so'rab kelar, agar topib bermasa, g'ovg'a ko'tarar, hatto ikki marta otasini urib ketgan, deb aytishardi. Ko'plar "cholning puli bor, lekin hech kimga, hatto o'g'liga ham ko'zi qiymaydi, juda xasis", deyishardi. Kim biladi, o'g'li ham otasi haqida shunday o'ylasa kerak; u otasini zarrachcha hurmat qilmasdi. Uning ovozi ko'chadan o'tib borayotib eshitib qolgandim. "Hech narsangni bermayman - deb baqirardi u qandaydir qirindi

tovushda, - agar topib bermasangiz, sizga qo‘shib uyga ham o‘t qo‘yaman”. So‘ng taraqa-turuqlar, ihrashlar, cholning nimadir deb so‘kingani eshitildi. Kechqurun uy bekasi o‘g‘li cholni yana urib ketganini aytdi. Cholning yigirmanchi yillardagi suratiga juda qiziqardim, umuman cholga qarab turib qiziqishim yana ham ortgandi.

Cholning ayvoni - unga ustaxona vazifasini o‘tasa kerak - oldi oynali, yozda derazalarini lang ochib salqinlatib qo‘ysa bo‘ladigan, keng go‘sha edi. Bu yerda har xil keraksiz ashqol-dashqol — sun‘iy gullar, tuvaklar, turli ranglar yog‘ochlar, kitoblar olov ko‘tarib borayotgan ... haykal, toshdan yasalgan turli qurollar, to‘rlar, zanjirlar qalashib yotar va bu yerdan ham shilta hidi kelar, ayvondan ko‘ra allaneuchuk besarishta qaznoqqa o‘xshab ketar edi. Ayvon uzun bo‘lib, suratlar chizilgan yillariga qarab ko‘rgazmaga qo‘yilgandek terib qo‘yilgan, to‘g‘rirog‘i, bor-yo‘g‘i qirqqa yaqin surat va eskizlar “1957”, “1947”, “1937”, “1928”, “1926” va hokazo tartibda terib quyilgan edi. Suratlarni oralab borar ekanman, qandaydir zinalardan cholning umr tilsimoti yashiringan qo‘rg‘on tomon ko‘tarilib borayotgandek his etdim o‘zimni. Oxirgi, ayvonning burchagiga osib qo‘yilgan suratning tagiga!

“1921” sanasi yozib qo‘yilgan edi: chol shu yildan boshlab rasm chiza boshlagan bo‘lsa kerak, deb o‘yladim. Surat ancha uquvchizlarcha chizilgan bo‘lsada, ranglari yorqin va tiniq edi. Suratda quyuq o‘rmondan maymunni yetaklab chiqayotgan barvasta gavdali igit tasvirlangan edi. Yigitning ko‘zlari tiyrak va ishonch bilan porlab turar, maymunning bo‘yniga solingan kishan tarang tortilgan edi. Rasmda chol nima demoqchi bo‘lganini tushunmasam-da, lekin yigitning yuzidagi ishonchdan hayratga tushdim; qizg‘ish va javdari bo‘yoq yigitning qko‘nglidagi hissitni to‘la aks ettira olgan edi. Keyingi suratlarda cholning qo‘li ancha kelshib, bo‘yoqlar tiniq o‘z o‘rnini topgan, tabiat manzaralari tobora go‘zallashib borardi, ranglar ham turfa xil edi. Biroq bir lahzada osmonu falakni qoplagan kuzgi qarg‘alar kabi suratlarga qandaydir mavhumlik yopirilib kirib

kelardi, ... surat ortib borishi meni hayratga soldi, mavhumlik tasvirda ham, bo'yoqda ham sezilardi. Men har bir manzarada boshqa ranglar o'rnini qora ranglar olayotganini guvohi bo'ldim. Uttizinchi yillarda chizilgan suratlar esa yana ham mavhumroq edi, endi bu yillardagi suratlarni qora rang butkul qoplab olgandi. Chol suratlarni pala-partish chizgan bo'lsa kerak, deb o'ylagandim, chunki cholning mas'ul xizmat davri mana shu yillarga to'g'ri kelardi. Men suratlariga qarab turib, ularning maqsadu maslaksiz yozilganini his qildim. Faqat birinchi suratdagi yigitning ko'zidagi qat'iyat va ishonch beixtiyor har qanday kishini o'ziga rom qilib qo'yardi, siz ham mana shu yigit izidan nomsiz, isyonkor safarga otlangingiz, vahimali zim-ziyo o'rmondan avlodajdodlaringizni xurofot hamda bid'atning ... rashlaru alg'ov-dalg'ov hayot quyniga tashlagingiz kelib qolardi. Siz yigitning ko'riga qarab tursangiz uning tantana qilishiga ishonardingiz. Muzeydagi do'stni yana shunday ... boshidan kechirgan bo'lsa kerak, cholni rosa maqtagandi. Ana shu suratida chol o'zini qobiliyatli va istiqbolli rassom sifatida namoyon eta olgan edi. Agar cholning birinchi o'n yillikdagi suratlariga e'tibor bersangiz, sizni ham beixtiyor cholning navqironlik davridagidek ulug'vor kayfiyatlar chulg'ab olardi.

Myen keyingi yillardagi suratlar shunchaki qo'l chiqib ketmaslik uchun chizilgan bo'lsa kerak, degan fikrga kelgandim; bu yillardagi suratlarda huvillab qolgan qishloqlar va ko'chalar, egalari tashlab ketgan uylar, o'ziga chorlab turgan qabristonlar, o'lim isi kelib turgan ar xil qurollar, yig'layotgan ayollar va bolalar, biyday dalani bosib ketgan o'laksaxo'r quzg'unlar, murdalar ortilgan aravalar, panjarali kameralar, yonib yotgan qishloq qandaydir qurquvdan (xuddi "Pompeyaning so'nggi kuni" kabi) dong qotib qolgan olomon, sirli maxluqlar, yirtqich hayvonlar, yuzlariga har xil jondorlarning niqoblarini kiyib olgan odamlar (karnaval bo'lsa kerak deb o'ylagandim), bazmu jamshid qilib o'tirgan shotirlar, aroq navlari, turli xil taomlar, yalong'och ayollar, ma'suma qizlar, qovjirab qolgan gullarning suratlari aks etgan edi. Bu suratlar ilhom yo maqsad bilan chizilganiga

ishonish qiyin edi. Bironta suratda ham aks ettirilgan manzaraga tushunmay, cholga qaradim. Chol ovqatini yeb bo'lgan va menga teskari o'tirgancha, matoga yana qo'ng'irroq tus berardi. U go'yo mening bu yerdaligimni unutganday edi. Cholning keyingi suratlarida bironta ham mukammal tasvirlangan odamni ko'rmadim. Hamma suratlar bo'yoqlarning mato yuziga chaplab tashlanganidan iborat edi. Bu suratlariga xos mavhumlikdan hayratga tushdim. Chunki chol bularni eng yaxshi suratleri ichidan tanlab, terib qo'ygan edi. O'sha kuni men cholning mahalladoshlari maqtaganchalik rassom ekanligiga sira ishonmadim va uning suratlarini ko'rib, yana ham hafsalam pir bo'ldi. Bu suratlar menga umid qo'shinlari tashlab ketgan umrning tashlandiq qarorgohlariga o'xshab uyuldi. Endi uni shunchaki nomiga maqtashgan bo'lsa kerak, deb o'ylay boshladim. Suratlardagi mavhumlik negadir yuragimni g'ash qilgandi. Biroq cholning hayoti bir paytlar bir kechchada porillab ochilgan guldek to'siq bilmas shiddat bilan boshlanganini, so'ng bu shiddat hayotning mavhum irmoqlariga xuddi yoz yomg'iri jazirama sahroga singgan kabi qqo'shilib ketganini suratlariga qarab his etgandim. Uning o'sha navqironlik davrini eslatayotgan qontalash va shilpiqlanib qolgan bo'lsa ham, hali tiyraklik bilan tikiladigan ko'zlarida qolgan edi.

Bu ko'zlar ham har qanday ishonch va ... mahrum edi.

Cholning yoniga qaytar ekanman, u chizayotgan suratga bir zum ko'z tashladim: ustiga chang tushmasin deb, doka yopib qo'ygan suratda odamning va qandaydir hayvonning oyoqlari tasvirini ko'rdim. Va bu hol meni biroz hayratga soldi — polotnoda nihoyat ko'p yillardan keyin odam surati paydo bo'lgan edi. Surat hali chala edi. Munkayib qolgan chol surat qarshisida tiz cho'kib turganga o'xshardi, bo'yoqlar ham cholga zo'rg'a bo'ysunar, go'yo ular ham bu behuda va mavhum manzaralarni aks ettirishdan butkul charchaganday edi.

- Xo'sh, - dedi u mening idin-tovoqni yig'ishtira boshlaganimni ko'rib, suratlar sizga yoqdimi?

Yelka qisdim va suratlarga tushunmaganimni aytdim. U charchaanidan milklariga yosh sizib chiqqan horg'in ko'zlarini menga achingandek, bir zum qadab turdi-da keyin bosh silkidi.

- Ha, to'g'ri, biz tushunarsiz yashadik, - dedi g'amgin tusda, - har osgan qadamimiz odamlar uchun shubhali va qorong'u bo'lib qolgan, albatta, bunga siz emas, o'zimiz aybdormiz.

U xuddi odamning ustidan kulayotganday yoki kinoya qilayotganday istehzo bilan gapirar, har bir so'zi asablarni zirqiratib, arralab o'tardi. Kim biladi balki menga shunday tuyulgandir. U endi gap tamom deganday qo'liga mo'yqalam oldi. U men bilan boshqa gaplashgisi kelmayotgan, agar meni bu yerda kechkacha ... ham uning biron og'iz gapirishi gumon edi. Idishni olim tezd chiqib ketdim. Chol menga qayrilib ham qaramadi. Uzoq vaqtgacha uning gapini o'zimcha mulohaza qilib yurdim. Biroq menga nima uchun shunday deganiga hech tushuna olmadim. Cholning suratlari ichida menga faqat maymun yetaklab borayotgan yigit surati yoqqan edi. To'g'ri, men tasviriy san'at sohasida yomon muxlis edim, lekin yigitning ko'zlaridagi ishonchdan hayratga tushar va uning qat'iyatli chehrasi teztez ko'z oldimda namoyon bo'lib turardi. qolgan suratlari esa alog'-chalog' esimda qolgandi. Ikki kunlardan so'ng esa birinchi suratdan boshqa hamma suratlardagi manzaralar bir-biriga aralashib ketdi, so'ng yo'lyo'lakay daraxtga bir zum qo'nib o'tgan qushlar kabi xotiram daraxtlaridan uchib ketdi.

Boshqa bir kuni cholning oldiga ovqat olib kirganimda yana o'sha shilta hididan ko'nglim ozib ketayozdi. Lekin men endi har burchakda puturdan ketayotgan umrning tanazzulidan darak berib turgan qo'lansa hidga ko'nika boshlagan edim. Biz bu gal ancha suhbatlashib qoldik. Zig'i shundaki, u juda savodli edi va shu vaqtgacha nimaiki qilgan bo'lsa, hammasini bilib, anglab turib qilganga o'xshardi. U Titsiani ham, Pikassoni ham, modernizmning hozirgi namoyandalari Jorj Brak va Umberto Bachanini ham bilar va ularning ijodidan juda yaxshi xabardor

edi. Biroq biz o'sha kuni u bilan mutlaqo boshqa narsalar haqida gaplashgandik. U hayotda nima yaxshiligi nima yomonlik, hech qachon farqlab bo'lmaydi, yaxshilik — ayni paytda kimlargadir yomonlik, yomonlik esa ayni paytda kimlargadir yaxshilik bo'lib tuyuladi, mening umrimda anglagan ulosam shu dedi.

-Yo'q, - dedim men uning salmoq bilan, mening xulosam hammaning xulosasi bo'lishi kerak degan ohangda gapirishidan g'ashim kelib. — Bular mutlaqo qarama-qarshi tushunchalar. Yomonlik yaxshilik bo'lishi sira ham mumkin emas, nimaiki hurlikka, erkka, ezgulikka zid bo'lsa, u yomonlikdir, - dedim.

U hali yosh bola ekansan-ku, degandek dimog' aralash kuldi. So'ng jiddiy tortib, nelarnidir eslaganday gapira boshladi.

Men umr bo'yi monlikka ham teng xizmat qildim. Chunki nima ish qilsam o'sha ishim ikki qismga bo'linar edi. Siz bilan tortishmoqchi emasman, faqat bitta misol keltirmoqchiman. Bir vaqtlar juda martabali bir do'stim bo'lardi, o'zi sofdil edi-yu sal obro'talab edi. U yigirma yetti yil amal kursisini hech kimga bermadi; usta odam edi. U nima qilardi, deng? Yuqoridan shuncha xom-ashyo bor, deb buyruq kelardi. Buyruqni inkor etib yoki muhokama qilib bo'lmasdi, — biz ana shunday ruhda tarbiyalaganmiz, — uni bajarish kerak! Bajarish uchun butun korxona ishchilari o'n to'rt-o'n olti soatdan ishlashlari kerak. Bu esa — bilasizki, rasman mumkin emas. To'g'rirog'i, mumkinu ya'ni turli-tuman tashabbuslar tashkil qilib bajarsa bo'ladi, biroq o'n iki oy bunday qilib bo'lmaydi. Odam mashina emas. Bu minglab odamlarni mayib qilishi mumkin. Yo'q desang, kursini topshiraver; boshqasi albatta shunday qiladi. Bitta sen halol bo'lganing bilan hayot go'zal bo'lib qolmaydi. Shunda mening do'stim eng maqbul yo'lni talagan. Ta'kidlayman, o'zi juda sofdil, oqibatli odam edi. U hamma ishni bajarildi deb, qog'ozga qo'l quyib beravergan. Boshqa korxonalarni ham bu ishga tortgan, ular «bizdan bugina, sizdan ugina» deb yozib beravergan. Azbaroyi odamlarning taqdirini o'ylab shunday qilgan. Do'stim shu yo'l bilan o'zicha buyruqlar mustabidligiga qarshi kurashgan.

Yigirma yetti yil odamlarni qog‘ozlar bilan himoya qilgan. Oxir oqibatda uning ajali yetib o‘ldi. Keyin uning go‘riga tosh otish boshlandi; u himoya qilgan mingminglab odamlar unga birinchi bo‘lib tosh otdilar — o‘rniga boshqani saylashdi, bu boshliq buyruqni qanday bo‘lsa shunday bajarish uchun qo‘lidagi hamma narsadan foydalandi — hatto kuchdan ham.

Daromad kamaygan, sadaqa so‘rash ko‘paygan, bora-bora odamlar oldingi boshliqni afsus bilan eslashgan, uning to‘g‘ri yo‘l tanlaganini anglashgan. Xo‘sh, ayting-chi, bu yerda nima yaxshiligu nima yomonlik. Buni qanday farqlasa bo‘ladi. Biri odamlarni o‘ylab, qonunni suiiste‘mol qildi, ikkinchisi qonunni o‘ylab, odamlarni xarob qildi. Men bu yerda qaysi biri yomonlik, qaysi biri yaxshilik, hech farqlay olmayman. Umrim davomida ham buni farqlay olmadim.

E’tiqod-chi, — dedim uning salmoq bilan gapirishidan achchig‘lanib, to‘g‘risi uning dalillari meni biroz dovdiratib qo‘ydi; u o‘z umri haqida juda ko‘p o‘ylagan edi, aftidan, shuning uchun qat’iyat va ishonch bilan gapirardi. — E’tiqodli odamlar to‘g‘rirog‘i, e’tiqodi mustahkam odamlar yaxshilik bilan yomonlikni juda teran anglaydilar, — dedim va gapimdagi balandparvozlikdan o‘zim uyalib, to‘xtab qoldim.

E’tiqod! — dedi u g‘ussali ohangda, — agar bir umr e’tiqod qo‘yib, shunga ishonib, kurashib yonib-kuyib ... e’tiqod qo‘ygan narsangiz puch, yolg‘on va puflab shishirilgan sharday omonat, siz ezgulik deb sig‘ingan narsalar asli razolat ekanini anglab qolsangiz bunday demasdingiz; ana shunda umringiz yomonlik bilan yaxshilikning farqi qolmagan xuddi yo‘ldan chiqib ketgan shaldur-shuldur, bo‘mbo‘sh aravaga aylanardi. Siz esa bo‘shliqni to‘ldirish va aravaga nimadir yuklash uchun har qanday yovuzlikdan ham qaytmasdingiz. Shumi e’tiqod?! Men bu so‘zni ishlatmay qo‘yganimga ham qirq yildan oshib ketdi. Bu so‘z shunchalik serjilo, jimjima, soxta, balandparvozki, eshitsam ko‘nglim ayniydi.

U alam bilan xirillab to‘xtab qoldi. Uning jahli chiqqan, negadir ko‘ngli to‘lib ketgandi, hozir biron narsa desam, jerkib tashlashi aniq edi. U o‘zining fikrini ma’qullamaganlarni yoqtirmasdi, aftidan. Uning butun umr yaxshilik nima-yu, yomonlik nimaligini izlay-izlay, javob topolmaganini o‘zimcha tasavvur qilib, dahshatga tushdim hatto uning o‘sha kuni tushunmagan rasmlariga ham andak tushunganday bo‘ldim; bu suratlar — o‘z-o‘zga ishonmagan, umrini turli aldovlar va yupanchlar bilan behuda o‘tkazgan odamning hayot haqidagi o‘ylari, uning mavhumlikka mustahiq qalbining parcha-parchalari edi. Umri poyoniga yetgan sayin dunyoning beshafqat xulosalaridan qochib, u mana shu sokinlik va yolg‘izlikning quyuq o‘rmoniga yashiringandi. O‘zining o‘tgan umriga mana shu yolg‘izlik qo‘ynidan turib nazar solmoqchi, o‘z umriga ham xulosalar yasamoqchi edi, shekilli, uning gaplaridan bu sezilar, lekin menimcha o‘ziga zarur xulosani hanuz topmagandi. Uning yolg‘iz hayoti menga chirigan daraxtning yolg‘izligidek mudhish ... bo‘lib tuyulgandi. Aftidan, yolg‘izlik uning so‘nggi boshpanasiga aylangandi. Uning gaplarida odamning vujudini zaharlovchi nimadir bor edi. U bilan chorak soat gaplashib, o‘zimni yomon his qila boshladim. Nimagaki ishonsam, chol hammasini chilparchin qilib tashlagan, meni ham o‘zining ishonchsizligi bilan zaharlab ulgurgandi. O‘sha kundan so‘ng men ichimga kirib olgan cholning qiyofasidagi shaytonni vujudimdan quvib chiqarguncha, uzoq vaqt o‘z ko‘nglimni o‘zim ko‘tarib, faqat quvnoq hikoyalar o‘qib yurdim.

Cholning oldiga boshqa qaytib chiqmadim. Hovlidagi chirkin va shilta hididan, cholning qo‘lansa gaplaridan hamon o‘zimga kelolmayotgandim. Eslasam ko‘nglim aynir, birdan hamma narsaga qiziqishim yo‘qolar edi. Uy bekasi haftada bir marta cholga ovat kiritib turar, uning berilib qandaydir surat chizayotganini aytardi. U suratga tushunmasdi, shuningdek, cholni ham yomon ko‘rar, lekin qarovsiz cholga butun ko‘cha ovqat kiritib turgani uchun ulardan ayrilgisi kelmasdi. Umuman, beva ayollarda tabiiy shafqat hissi bo‘ladi. Ularning ko‘ngli yumshoq, tez ta’sirlanib, tez

hafa bo'lishadi. Men bora-bora cholning suratlari bilan ham, uning taqdiri bilan ham qiziqmay qo'ydim, o'sha payti Onettining hikoyalarini tarjima qilayotgandim. O'sha paytlari chol kamdan-kam esimga kelardi, esimga tushgan onlari esa ko'z oldimda qora sharpa kabi paydo bo'lar va bu garpa meni tinmay ta'qib qilardi. Ba'zan birinchi suratni eslab, xayollarga tolardim, xayollarim ham suratdagi yigitning ko'zlari kabi huzurli ediyu Meni faqat chol chizayotgan so'nggi suratgina ozroq qiziqtirib turardi, chunki, sezishimcha, chol oxirgi suratini chizmoqda edi. Uni ba'zan yo'lda — oziqovqat do'koniga chiqib kelayotgan holatda ko'rib qolardim va kunma-kun hayot asari yo'qolayotgan yuz-ko'zlariga, o'z umri uchun ayanchli xulosalar to'lib yotgan va uni masxara qilgandek ko'klam bilan birga tobora go'zallashib, yasharib borayotgan atrofidagi olamni ko'rmaslik uchun yerga yana ham ko'proq egilib qolgan qaddi-qomatiga qarab, shu mudhish fikrimga ishongim kelardi. Butun qish davomida cholni ikki marta — darvoza yoniga kursi qo'yib, o'zini chuvoqqa toblab o'tirgan holda ko'rdim. Uy bekasi ko'p javraydigan ayol edi. U butun mahallani g'iybat Kilib chiqar, so'ng yana cholni taftish» qilardi. U chol haqida ijirg'anib gapirardi, lekin ovqat kirgizishni kanda qilmasdi: unga ayniqsa, cholning mahallako'ynikiga o'xshamagan odatlari yoqmasdi. Bahorning boshlarida hordiq oyidan qaytib kelib, uyga kirishim bilan uy bekasi ko'zida yosh bilan qarshi oldi va uch kun burun cholning qazo qilganini aytdi. Vujudimga sovuq shilimshiq narsa o'rmalaganday junjikib ketdim va birdan xayolimga cholning suratlari keldi. «Uy hali qarovsiz, — dedi menga uy bekasi, o'g'lini hech qayerdan topisholmadi, yana qo'lga tushgan bo'lsa kerak».

Kechqurun cholning hovlisiga o'tdim. Hovli huvillab yotardi. Shilta hidi cholning o'zi bilan birga yo'qolgan, biroq chirkin hid hali gupillab dimog'ni kuydirardi. Cholning suratlari bir chekkaga yig'ishtirilib qo'yilgandi. Cholning so'nggi suratini izlay boshladim. Chol suratni chizib ulgurganmi, yo'qmi, meni juda qiziqtirardi. Sariq matoni nihoyat topdim va uning yuzidagi qog'ozni yulib olib

shosha-pisha suratga tikildim. Ko‘zimga nihoyatda tiniq ranglar lop etib urildi — bu surat qirq yil ichida chizilgan mahzun suratlarga sira o‘xshamas edi. Men rasmdagi manzaradan bir nafas tong qoldim; suratda xuddi birinchi rasmdagi o‘rmon aks ettirilgan edi. Aqat bu suratda maymun qarab turgan umidsiz ko‘zlariga g‘am cho‘kkan munkaygan bir cholni o‘rmon sari yetaklab ketardi.

Suratning shoshib chizilgani ko‘rinib turardi. Ko‘p joyiga bo‘yoqlar nomiga chaplangan edi. Cholning o‘zi ham umri oxirlashganini bilgan va shuning uchun shoshgandi. Rasmning orqa fonidagi ranglar me‘yoriga yetmagandi. Bu quyosh botib, atrofga cho‘kkan xira qorong‘ulikni eslatardi. Biroq ana shu qo‘ng‘ir rang fonida maymun va odamning qiyofasi ravshan aks etgan, odamning yuzidagi umidsizlikni yana ham kuchaytirgan edi.

Men o‘shanda beixtiyor hayot kabi san’atning kirish va chiqish eshiklari borligi haqida o‘ylagandim. Cholning suratlari go‘yo sirli qo‘rg‘on edi; cholning ilk suratini ko‘rgan daqiqadayoq .u qo‘rg‘onga kirib qolgandim va uning suratlaridan qolgan sovuq hissiyot bilan birga yuragim g‘ash bo‘lib yurishimning sababini topganday bo‘ldim. Shu kungacha cholning qo‘rg‘onida yashagan edim va hozir bu qo‘rg‘on eshigidan biyday kimsasiz dalaga chiqib qolganday his etdim o‘zimni. Vujudimni shilimshiq, jirkkanch narsa o‘rniga bir... yo‘qotib qo‘ygan odamday cholning suratlaridan qolgan vahima eslatadi.

O‘zim yashaydigan uyga qaytib kirganimda beka mahalla komitetida ishlaydigan keksa bir kishi bilan gaplashib o‘tirardi. «Mahalla keksalari yig‘ilishib, uyni kimgadir bermoqchi bo‘lishibdi, — dedi u menga, — uy olaman deb yurgandingiz, mana shu uyni ola qoling».

Birdan dimog‘imga hovlidagi dov-daraxtlardan tortib, gullaru har bitta g‘ishtgacha o‘rnashib qolgan chirkin hid gup etib urildi; ko‘nglim behuzur bo‘lganday ijirg‘anib ketdim.

— Yo‘q, — dedim men o‘z xonamga ketar ekanman. — Hozircha uysiz yashab turaman.

NAZORAT SAVOLLARI

1. N.Eshonqulning “Maymun yetaklagan odam” hikoyasining asosiy g‘oyasini tahlil qiling.
2. Hikoyadagi mazmun jamiyat bilan aloqadorlikda tekshirishda asosan niomalarga e’tibor qaratiladi.

ADABIYOTLAR

1. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. - Т.: «Ўзбекистон», 2014.
2. Каримов Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. –Т. “Akademnashr”. 2014.
3. Каримов Б. Руҳият алифбоси. –Т. Ғафур Ғулом номидаги нашриётматбаа ижодий уйи. 2018.
4. Каримов Б. Абдулла Қодирий феномени (монография). Тошкент. «Info Capital Group» нашриёти. 2019 30 б.т.
5. Каримов Б. Икки даҳо – икки бебаҳо. Тошкент. Ўзбекистон миллий энциклопедияси” нашриёти. 2020 йил. 5 б.т.
6. Каримов Н. XX аср манзаралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009.

2-AMALIY MASHG'ULOT: GERMENEVTIKA VA RETSEPSION ESTETIKA MUHOKAMASI REJA:

1. *Badiiy asarning shakliy qirralarini o'rganadigan metodlarga xos tamoyillar*
2. *Adabiyotshunoslikdaqi badiiy asar shakliqa qaratilgan metodlar shakliy kompozitsion unsurlar*
3. *Formalizm va vulqar sotsioloqizm qiyosi konsepsiyala.*
4. *Struktural-analiz metodining asoslari va namoyandalari ;structural analiz metodining imkoniyatlari*

Tayanch tushunchalar: *formalizm, formal maktab, formal metod, immanent analiz, mikroanaliz, matn talqini, semiotik tahlil.*

Yozuvchi, badiiy asar va kitobxon munosabati xususida; Badiiy ijod namunalarini germeneyvtik talqin etish tajribasi; Germeneyvtik metodga doir ilmiynazariy tushunchalar muhokamasi; Badiiy asarni qabul qilish masalasi: resepsion estetika va uning o'ziga xos xususiyatlari. XXI asr o'zbek adabiyotshunosligi tarixida yangi sahifalar ochdi.

Adabiyotshunoslik mezonlari o'zgardi. Ilmiy-nazariy jihatdan takomillashdi, yangi izlanishlar natija berdi, dunyo ilm-fanida mavjud bo'lgan yangicha tadqiqot usullari kirib keldi. Shuningdek, o'zbek adbiyotshunosligi yangi atamlar bilan boyibgina qolmadi, balki ayni adabiy-imiy tushunchalar amaliyotga tatbiq etildi.

Shunday tushunchalar sirasiga germeneyvtika atamasini ham kiritish mumkin. To'g'risi, bugun bu istiloh mutaxassislar orasida urfga aylandi. Gohg'ida bilib bilmay atamasuyarlik oqibatida bu atamaga ruju qo'yish hollari ham kuzatilmoqda. Shu bois dunyo adabiyotshunsoligida talqin nazariyasi o'laroq qabul

qilingan hermenevtikaning o'zi nima degan bir muammo ustida muxtasarroq to'xtalish zarurati mavjuddir.

1. Hermenevtikadan favqulodda birov tushunmaydigan mujmal va mavhum maydon yasab olish yaramaydi.

2. Dunyo ilm-fanida mavjud bo'lgan bu tadqiq usluining qaysidir qirralari o'zbek adabiyotshunosligi tarixida ham mavjuddir. Ushbu tadqiqot usulining qanday ilmiy asoslari, tamoyillari, afzalliklari bor ekan degan bir savol ko'pchilikni qiziqтира kerak.

1. Mant muhim.

2. Hermenevtik doir tushunchasi bor.

3. Mantiqiy fikrlashga asoslanadi. Butun va qism munosabati.

4. Mutloqlashtirishga zarurat yo'q.

5. Adabiy asarning ilmiy haqiqatini kashf etish, boshqalar sezmay, bilmay qolgan unqtalarini namoiysh etishning ajnabiycha bir nomi – bu hermenevtikadir.

6. Bunday tafakkur tarzi barcha ilm ahliga xosdir.

7. Hermenevtika har qanday insonning tafakkur tarziga mansub hodisadir. Inson borki kimnidir, nimanidir tushunishga, anglashga, bilishga harakat qiladi. O'zi anglagan haqiqatlarni kimlargadir tushuntirish, tahlil etish, baholash va talqin etish niyatida bo'ladi.

8. Matematiklar raqamlardan hosil bo'lgan formulalarni tushunadi va tushuntiradi. Fiziklar fizik qonuniyatlarni, ximiklar kimyoviy reaksiyalar mohiyatini tushuntiradi.

9. Tarjimashunoslik sohasida ham hermenevtik tafakkur o'ziga xos tarzda namayon bo'ladi. Boshqa tilda bitilgan mantnni tarjimon qanday anglaydi va u larni o'z tilida qaymsi so'lar bilan ifodalaydi. Albatta bu o'rindla ham badiiy asardagi ramzlarni, iboralarni, frazeologik birliklarni tarjimon anglab olishiga doir

tafakkur tarzi o'z vazifasini o'taydi. Bitta she'riy matnni ikkita shoir ikki xil tarjima qiladi. Bitta romanni ikkiit atrjimon ikki xilda tarjima etishi mumkin. Umumiy tarzda bu hodisaga boshqa tildagi matnni tushunish va uni o'zi tarjima qilayotgan tilda tushuntirish hodisasi sifatida qarash o'rinlidir.

10. Dunyo ramzlardan atkriyu topgan. Ramzlarning ayrimlari tabiatda o'z-o'zidan mavjuddir. Odalmar uning ortida ma'nolar topadi. Shu bilan birga inson zoti ham o'zlari uchun turli ramza va belgilarni o'zlari uchun asos qilib olishadi. Musulmonlar yarim oy ramzini Mmasjidlari tepasiga belgi sifaida qo'yishadi. Nosorolar xochni razm qilibolishgan. Bundan tashqari har bir mamlakatning bayroq va gerb-tug'ro kabi ramzlari ham mavjuddir, ularni o'qish, uqish, tushunish lozim bo'ladi. Bu o'rinda ham germeneytik tafakkur va uning ichiki qonuniyatlari o'z vazifasini o'tashi lozim bo'ladi.

11. Germeneytika juda keng tushuncha. Faylasuflar, tabiiy soha olilmari, adabiyotshunoslar, tarjimonlar undan o'z sohasidagi metodologik asos, o'z sohasiga taalluqli bo'lgan hodislarni tizimli ravishda talqin qilishlari uchun bemalol foydalanishlari mumkin. Haqiqatni topishga yordam beradigan metodlar hamma vaqt keng ko'lamli bo'ladi. Ilohiyotga tegishli haqiqat hamma vaqt o'zgarmas va mutloqdir. Amoo inson tafakkurining mahsuli bo'lgan kashfiyotlar, asarlar, san'at namunlari mohiyatidagi haqiqat turlanib turadi. L.Shestov buni dunyoda qancha odam bo'lsa ularning har birining o'z haqiqati bor, dunyoda qancha odam bo'lsa, shuncha haqiqat mavjuddir, degan ma'noda ifoda qiladi.

Quyidagi adabiy manbalarni turli metodlar bo'yicha talqin qiling:

Adabiy manbalarga ilmiy-nazariy tushunchalarni tatbiq qiling:

Maksim Gorkiy

Qiziqliklar

Bu kun man Tarvitskiy ko'prugida kichkinagina, sariq sochli, yaltiroq poypoq kiygan bir xotinni ko'rdim. Uning yuzi qiz bolanikidek, hali tamom yetmagan

(etilmagan ma'nosida – B.K.) edi. Ko'kimtil qo'lqop kiygan yelka va qo'l bilan panjarani ushlab, xuddi Neva daryosiga irg'ib tushishga tayyorlang'andek o'zining kichkina qizg'imtil tilchasini og'zidan chiqarib, oyga qarab cho'zma'kda edi. Osmonning eski va ayyor tulkisi qora tutundek bulut orqasidan chiqdi. Bu kun oy juda to'lg'an edi. Ul mast bo'lib yuradig'an odamning tumshug'idek qalin va qizg'imtil edi. Xotin oyni eng qattiq va - men aytsam - jinoiy tus bilan po'pisalar edi.

Bu voqea bir vaqtlar meni ko'p ishg'ol qilg'an va ko'p qiziqliklarni esimga tushirgan edi. Odamlar yolg'iz bo'lg'anda ularg'a qarab yurishni va ularning aqlsiz harakatlarini ta'qib etishni suyar edim. Bundoq harakatlarni bo'lsa aqlsizlik demasdan bo'lmaydi.

Men go'dakligimdan beri ingliz masxarabozi Mirondolni esimda tutaman. Bir kun bo'sh va qarong'i o'yinxonadan o'tib turib, u oynaning oldida to'xtadi, boshidan qalpog'ini ko'tarib, o'z aksiga ta'zim bilan bukulub salom qildi. O'yinxonada hech kim yo'q edi. Men berkinib o'tirg'an edim. U meni ko'rmadi, ko'ra olmadi. Bu nima qiliq? O'ylab turib tushundim- masxaraboz. Buning ustiga o'zi ingliz. Qiziqlik uning go'sht va qoniga singib ketgan.

Lekin man Chexovni ko'rdim. U bog'da oftobning shu'lasini telpagi ichiga solib, uni shu holda shu'la bilan boshiga kiyib olishga urinar edi. Harakatining muvaffaqiyatsizligi, oftob shu'lasini ovlashdan heya narsa chiqara olmag'ani uning achchig'ini keltirdi. Uning beti tirishib qarong'ilanar edi. Oxiri g'azab bilan telpagini kiydi, oyog'i ostida yotgan itni bir tepdi. Osmonga egri va achchiqlanib qaradi-da, uyiga kirib ketdi. Meni ko'rganida og'zining bir burchagi bilan kuldi va:

-Salom alaykum, Balmontning "Oftob o'lan isi beradi" degan narsasini o'qidingizmi? Axmoqlik, Rusiyada oftob Qozon sobunining isini, bu yer va Qrimda tatarlar terining isini beradi, -dedi.

Ul yo'g'on qizil karandashni kichkina shishachaning og'ziga tiqishga qiynalib urinadi. Bu esa hikmat tabiat qonunini yengishga ochiq intilish edi.

L.N.Tolstoy bir kuni echkiemarning oldig'a kelib, sekingina: -Yaxshimisan? - dedi.

Echkiemar Diyul bir yo'lidag'i bir chakalakzorda, tosh ustida isinib yotgan edi. Tolstoy uning oldida qo'lini belbog'iga tiqib, tevarakka gumonsiragan bir nazar tashlab, ulug' inson yana echki emarga qarab:

-Meni so'rasang, hech yaxshi emasman, - dedi.

Kimyo professuri Tixovinskiy oshxonada o'tirub mis la'liga tushgan aksidan so'radi:

- Ha o'rtoq, yuribsanmi?

Bir javob olmag'anidan keyin professor og'ir bir ufladi. Va qoshini jiyirib, betini tirishtirib, o'zining la'ldagi aksini aritib tashlashga kirishdi. A. Vladimirskiy etigini oldiga qo'yub, unga qarab:

-Qani, yur-chi, yurolmaysanmi, ha, yurolmaysanmi?,- dedi. Keyin o'zi takabburlik bilan natija chiqardi:

-Bildingmi, men bo'lmasam, sen hech qaerga borolmaysan!

- Nima qilyapsiz, Fyodur? - deb uyiga kirib turib so'radim.

- Mana, etigim eskirib ketibdi. Endigi etiklar yomon bo'lib qolgan,-dedi.

Bir kun mening mehmonxona qo'shnum, Varonej mulkdori butunlay xushyor bo'lgani holda adashib menim hujramga kirib qoldi. Men ko'rpamda yotg'an edim. U ham tamom kiyingan emas edi. Chirog'lar o'chirilg'an edi. Ko'rpamni sal ko'targach, qo'shnimning oriq, kulimsiragan yuzini ko'rdim. Ul o'z-o'ziga so'zlashmakda edi.

-Kim bu? - dedi.

-Men taqsir, bu sizning uyingiz emas.

-A, afv eting.

-Buyuring! - degan edim, u to'xtadi. Tevaragiga qaradi. Mo'ylabini tuzatib, oyna oldig'a kelib, gurunglay boshladi:

-Men adashdim-m-m-m-m . Bu qanday voqea bo'ldi-i-i-i-i , - dedi. Va sekingina oyoq uchida yurub uydan chiqib ketdi.

Xotinlar ham kiyingan choqda yoki biror muvaffaqiyatdan keyin o'zlari bilan so'zlashadilar. Ammo man bir kun o'qig'an bir xotinni ko'rdim. U yolg'izlikda shokalad yemoqda va har kanfetini yemasdan ilgari gapirar edi:

- Man sani yeb qo'yaman.

Keyin so'rardi:

-Ha yedimmi?

Ikkinchi kanfetini yana:

- Man sani yeb qo'yaman, ha yedimmi? - deb takror qilar edi. Besh minutgacha shu hol davom etdi. Yuzi viqorli xotinning ikki ko'zlari ham tizzasi ustidagi qutida bo'lg'an shokoladga tikilgan edi.

Teatrning zalida chiroylikkina qora sochli bir xotin o'yin boshlanishidan kech qolib, oyna oldida sochini taragani holda qattiq va ta'sirli tovush bilan:

-Ha shuning uchun o'lush kerakmi? - dedi. Zalda mendan boshqa hech kim yo'q edi. U ham meni ko'rgan emasdi. Ko'rganida bunday o'rinsiz bir gapni gapirmas edi. Bizning Rusiyada munday qiziqliklar juda ko'p, men ularni ko'p uchratdim.

Y.Omon

“Maorif va o'qitg'uchi” jurnali, 1927 yil. №7-8

ADABIYOTLAR

1. Шарқ мумтоз поэтикаси (Ҳ.Болтабоев талқинида). -Т. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти. 2008.
2. Теории, школи, концепции. М. 1975.
3. Қосимов Б. Миллий уйғониш. «Маънавият». 2002
4. Қуронов Д., Раҳмонов Б. Ғарб адабий-танқидий тафаккури тарихи очерклари. – Т: “Фан”, 2008.
5. “Ўзбек адабий танқиди” Антология. -Т., “Turon-Iqbol”. 2011.
6. Ҳожиаҳмедов. А. Мумтоз бадиият малоҳати. -Т., Шарқ.1999
7. Эшонқул Ж. Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадиий талқини. “Фан”.Т.: 2011.

3-AMALIY MASHG‘ULOT

LINGVISTIK METOD IMKONIYATLARI MASALASI

REJA:

1. *Adabiyotshunoslikda lingvistika masalasi;*
2. *Badiiy asar tili va poetik nutq muammolari;*
3. *Ijodkorning so‘z qo‘llash mahorati;*
4. *Adabiy tilni boyitishda adiblarning roli masalasi*
5. *Lingvistik metod imkoniyatlari.*

Tayanch so‘z va iboralar: *badiiy so‘z, badiiy nutq va til, psixolingvistika, lingvopoetika, so‘z va obraz, kalit so‘z, monologik va diologik nutq, tovush rangi, uslub, sheva, fonetika, leksika, stilistika.*

Badiiy adabiyot san'atning boshqa turlaridan aynan “so‘z san'ati” ekani bilan ajralib turadi. Badiiy so‘z va ularning turli shakldagi birikuvlardan badiiy matn maydonga keladi. Badiiy adabiyot uchun obrazli tafakkur va tafakkur tarzi uchun estetik ta'sirga ega so‘z muhim sanaladi. Poetik so‘z orqali turli obrazlar, moddiy va

ma'naviy borliq tasvirlanadi. Shuning uchun til badiiy adabiyotda eng asosiy unsurlardan biri sanaladi. Insoniyat jamiyatidagi soʻz, til, nutq hodisasini adabiyotshunoslik ham, tilshunoslikning individual tarzda tadqiq qiladi.

Tilshunoslik maxsus fan sifatida tilning umumiy tabiatini, tilning ijtimoiy hayotdagi oʻrnini, kommunikatsion tomonini, til falsafasini, tilning grammatik qurilishini, areal, sotsial jihatlarini oʻrganadi. Ayni choqda, stilistika qismida turli uslublarni tekshiradi. Uslublar ichida badiiy uslub bevosita badiiy asar tilidagi xususiyatlarni tekshirishga qartilgan tilshunoslikning bir sohasi sanaladi.

Aslida, til va adabiyotni bir biridan ajratib qarab boʻlmaydi. Badiiy mant ichidagi soʻz alohida lugʻatlardagi soʻzdan, badiiy asar tili qoliplashgan adabiy tildan, badiiy matn aynan maddiylashgan badiiy asardan farq qiladi.

Xoʻsh, lingvistik metod deganda nimani tushunish kerak? Badiiy asar tiliga lingvistik yondashuv qanday boʻladi? Aslida barcha adabiyotshunoslik metodlari badiiy asarni tekshirish jarayonida asar tiliga, nutq qurilishiga alohida urgʻu beradigan oʻrinlari mavjud. Estetik, biografik, formal, sturktural, psixologik jihatdan yondashuvlar jarayonlarda badiiy asar tiliga diqqat qilinmasligi mukmin emas. Badiiy asar tili adabiyotshunoslik va tilshunoslik fanlarining oraligʻidagi oʻrinni egallaydi. Har ikki fan sohasi uchun ham ob'ekt sanaladi.

Lingivistik vositalar yordamida badiiy asarning gʻoyaviy-emotsional qirralarini koʻrsatish mumkin. Bunda matndagi badiiy soʻzga, takrorlarga, yangi soʻzlarninig paydo boʻlishiga, eski soʻzlarning qoʻllanilish doirasiga, umuman olganda, badiiy tasvir vositalariga diqqat qaratiladi.

Ta'kidlash lozimki, ayrim olimlar olim juda sodda qiyoslash bilan, badiiy adabiyotning materiali - soʻz, til... Badiiy adabiyot til asosiga qurilgan. Buni kitob qogʻoz va tipografik boʻyoqlardan tarkitb topganiga oʻxshatish mumkin, deb hisoblaydi (Gukovskiy G.A.)

V.V.Vinogradov esa badiiy asar tiliga, uslub masalalariga filologik tarmoqlarning ikkalasiga ham yaqin turadigan, ammo shu bilan birga har ikkalasidan ajralib turadigan alohida “badiiy asar tili haqidagi fan” sifatida qaraydi. Agar badiiy nutq stilistikasiga alohida fan sifatida ajratiladigan bo‘lsa, uning ob'ektini olim quyidagi tarzda belgilaydi:

1. badiiy adabiyot stili;
2. badiiy so‘z spetsifikasi;
3. so‘z va obraz masalasi;
4. badiiy asar uslubi;
5. badiiy asar kompozitsiyasi uslubi;
6. badiiy obrazlar uslubi.

Bundan maqsad matnga mos tahlil yo‘li bilan badiiy asarning o‘ziga xos qonuniyat va uslubiy xususiyatlarini ochib berish, shuningdek, ma'lum bir adibning individual uslubini, adabiy maktab va badiiy asar uslubini aniqlash hamda tavsiflashdan iboratdir. Shu tarzda u yoki bu milliy adabiyot stilistikasining tarixi yaratiladi²².

Badiiy matnni lingvistik jihatdan tadqiq qilganda avtor obrazi, roviy, hikoyachi, lirik qahramon, nutq tiplari, matn ritmi va boshqa turli unsurlarga diqqat qaratiladi. Albatta, badiiy matn markazini avtor obrazi egallaydi. Matn uslubini, nutqdagi turli ohanglar almashinuvini, avtor nutqi bilan roviy nutqini aynan lingvistik metod vositasida aniqlashtiriladi.

Adabiyotshunos olimlar ta'kidlashicha badiiy asar matni murakkab strukturadan iborat. Unda 1.g‘oyaviy-estetik (mazmun jhati), 2. janrkompozitsion (shakl jhati) hamda til sathi (nutqning estetik tizimi) farqlanadi. Tabiiyki, bu struktura sathlarga

²² В.В.Виноградов . “Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика”. - М. Издательство академии наук СССР

ajratilish shartli. Qolaversa, badiiy asar maydonga kelishidagi psixologik jarayonlar, uni o'qish, o'zlashtirish, tushunish, tushuntirish va boshqa subektiv holatlar ham mavjuddir.

O'z navbatida badiiy asarning til sathi fonetik, leksik (semantik), grammatik (morfologik va sintaktik), stilistik va boshqa bir qator jihatlarni qamrab oladi. Badiiyat tilda aks etadi. Lekin bu badiiyatni faqatgina nutqiy hodislardan, troplar yoki boshqa tasviriy vositalardangina iborat emas. Obrazlilik tekshirilganda tildagi turli poetik elementlar bilan birlikda asarning kompozitsiyasi, rivoya usuli va boshqa jihatlarga ham e'tibor beriladi.

Badiiy matnni lingvistik analiz qilishda quyidagi tamoyillar muhim sanaladi:

- badiiy matniga g'oya va mazmun, obrazlar tizimi va tili nuqati nazaridan kompleks tarzda qarash;

- badiiy matnga konkret-tarixiy yondashish, ya'ni tilidagi o'z davriga xos leksik qatlam hamda so'z birikmalarini, gap qo'rilishlaridagi o'ziga xoslikni inobatga olish;

- badiiy asar tiliga voqyelikni in'ikosi ettiruvchi o'ziga xos shakl hodisasi sifatida qarash;

- badiiy asrning retsepienitga, ya'ni kitobxon faoliyatiga, uning muallif bilan "hamkorligi" hamda badiiy matn kitobxon tafakkurida kengayish hodisasiga diqqat qaratish;

- matn talqinida bitta usulni mutloqlashtirmaslik, boshqa analiz yo'sinlari borligini ham esda saqlash lozim.

Badiiy matnni lingvistik analizi turlicha bo'lishi mumkin. Qaysidir tadqiqotda lingvistik kommentariy, ya'ni so'z va so'z birikmalarini izohi ustivorlik qiladi. Bevosita lingvistik analizda estetik qiymatga ega tasviriy vositalar, obrazlilik, kalit so'zlar, trop yoki frazeologik birliklar tekshiriladi. Shuningdek, badiiy mant kompleks ravishda – asar g'oyasi, shakl va mazmuni badiiy asar tiliga

aloqadorlikda tekshiriladi. Bunday tahlil soʻzning matndagi hayotini toʻlaqonli tadqiq qilishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. -М. 1979.
2. Еремина Л.И. О языке художественной прозы Н.В.Гоголя. -. М. «Наука». 1987.
3. Карим Б. Насрдаги назокат. // Ўзбек адабий танқиди. XX аср адабиётшунослиги. Антология. Turon-Iqbol. –Т. 2011.
4. Олимов М. Ҳозирги ўзбек адабиётида пафос муаммоси. Т. 1994.
5. Ражабов Д. Бадиий образ ва ритм табиати. Бухоро. 2002.
6. Солижонов Й. Нутқ ва услуб.-Т. Чўлпон. 2002.
7. Қодиров П. Халқ тили ва реалистик проза. -Т.:Фан, 1973. -166 б.
8. Қодиров П. Тил ва эл. –Т. Ғафур Ғулом номидаги нашриётматбаа уйи. 2005.
9. Юсупова Д. Алишер Навоий “Хамса”сида мазмун ва ритмнинг бадиий уйғунлиги. –Т. “Мумтоз сўз”. 2011.
10. Эркин Воҳидов. Сўз латофати. Тошкент. “O'zbekiston”. 2014 й. Аҳмад Аъзам. Тил номуси. Тошкент. “Akademnashr”. 2014.

4-AMALIY MASHG‘ULOT

O‘ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDAGI YETAKCHI METODLAR MASALASI (2 SOAT)

REJA:

1. *O‘zbek adabiyotshunosligida turli adabiyotshunoslik metodlari mavjudligini aniqlash mashg‘uloti*
2. *Adabiy-ilmiy hodisa va uni nomlash masalasi*
3. *Badiiy asarga ijtimoiy yondashuv usuli ommalashgani sabablarini muhokama qilish*
4. *O‘zbek adabiyotshunosligiga muqtaqillik yillarida kirib kelgan modernistik metodlarni o‘rganish tajribasi*
5. *Yangicha ilmiy-tadqiqot metodlarga asos bo‘ladigan mavjud adabiy hodisalar bahsi*

Tayanch tushunchalar: *adabiyotshunoslik metodlari, biografik metod, adabiy portretlar, badiiy asarga ijtimoiy yondashuv usuli, yangicha ilmiy- tadqiqot metodlari.*

Amaliy mashg‘ulotdan maqsad: *O‘zbek adabiyotshunosligida turli adabiyotshunoslik metodlari mavjudligini aniqlash mashg‘uloti; Badiiy asarga ijtimoiy yondashuv usuli ommalashgani sabablarini muhokama qilish; O‘zbek adabiyotshunosligiga mustaqillik yillarida kirib kelgan metodlarni o‘rganish tajribasi; Yangicha ilmiy-tadqiqot metodlarga asos bo‘ladigan mavjud adabiy hodisalar bahsi.*

Adabiyotshunoslikda turli yo‘nalishdagi metodlar mavjud. Badiiy asarni tahlili va talqini uchun adabiyotshunos turli usullarni bilishi lozim. Badiiy asar muallifini tadqiq etadigan metodlardan boxabarlik tahlilga yordam beradi. Har bir

metodning nazariy asoslari, asoschilari, talqindagi individual qirralari o'rganish dolzarb sanaladi.

Adabiyotshunoslikdagi biografik metod tamoyillarining ishlab chiqilishi va, umuman, bu metodning badiiy asarlarni o'rganishga tatbiq etilishi fransuz tanqidchisi va shoiri Sharl Ogyusten Sent-Byov (1804-1869) nomi bilan bog'lanadi. Jurnallarda bosilgan maqolalaridan uning "Dushanba kunlaridagi suhbatlar" (1851-1862), "Yangi dushanba kunlari" (1863-1870) nomli bir qancha kitoblari yuzaga keladi. Sent-Byov 24 yoshida "XVI-asr fransuz poeziyasi va teatrining tarixiy va tanqidiy obzori" tadqiqotini yozadi. Olimning yana bir muhim asari "Imperiya davrida Shatobrian va uning adabiy guruhi" (1861) deb nomlanadi. "Adabiy portretlar" (1836-1839) nomli («Литературные портреты». Критические очерки. М. 1970) kitobi biografik metod tamoyillari asosida yozilgan. Bu kitobida Sent-Byov o'rta asrlar fransuz adabiyotini, 16-asr poeziyasini, klassiklardan Kornel, Rasin, Molyer, Lafonten ijodini, 18-asr yozuvchilari - Volter, Didro, Bomarshe, Russo ijodini, 19 asrdan Shatobrian, Gyugo, Myusse, Jorj Sand va Flober ijodini tadqiq etadi. Adiblarning biografiyasi bilan ijodini bir butunlikda talqin qiladi.

Sent-Byov o'zining biografik yo'nalishda yozgan adabiy-tanqidiy maqolalarida har bir yozuvchi hayoti va aniq bir asariga talqiniga alohida e'tibor beradi. Zotan, "Adabiy portretlar" to'plamida: "Meni har doim xatlar, suhbatlar, fikrlar, xarakterlarning o'ziga xos turli fazilatlari, ma'naviy-ruhiy qiyofasi; bir so'z bilan aytganda - mashhur yozuvchilarning biografiyasini o'rganish o'ziga jalb etib keldi"²³, degan fikrlarni yozadi.

Biografik, psixologik va psixoanalitik metodlarning talqin imkoniyatlari katta. Ijodkor hayotidagi ma'lum bir voqea-hodisalar uning yozgan asarlarida qaysidir tarzda o'z aksini topadi. Psixologik metodning o'ziga xos xususiyati eng avvalo,

²³ Сент-Бёв Ш. Литературные портреты. Критические очерки. -М., 1970. Стр.313.

psixologiya fani bilan bog‘liq bo‘ladi. Bu metodda nafaqat badiiy asar qahramonlari ruhiyati, psixologiyasi, balki muallif ruhiyatini ham qiyosiy o‘rganish joiz bo‘ladi. Psixoanalitik va fenomenologik metodlarning inson ruhiyati bilan bog‘liq.

ADABIYOTLAR

1. Хализев В. Е. Теория литературы. Учебник.-М.: «Вышая школа», 1999.
2. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. - Т.: «Ўзбекистон», 2014.
3. Каримов Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. –Т. “Академнашр”. 2014.
4. Каримов Б. Руҳият алифбоси. –Т. Гафур Ғулом номидаги нашриётматбаа ижодий уйи. 2018.
5. Каримов Н. XX аср манзаралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009
6. Норматов У. Ижод сеҳри. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти. 2007.
7. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. «Фан», 2006.

Quyidagi she’rlarni o‘zbek adabiyotshunosligidagi yetakchi metodlar asosida tahlil qiling.

Cho‘lpon she’rlarini tahlil qiling va savollar tuzing:

ALDANISH

(Разочарование)

Besh yillik yonishim bir yil uchunmi?

Erkalab o‘tkuvchi bir yel uchunmi?

Ko‘zimga ko‘ringan sarobmi edi?

Men shunga aldanib tog‘larmi oshdim?

Syevgimning boqchasi xarobmi edi?

Shu boqcha ichida yo‘lmi adashdim?
Ko‘zimni o‘rag‘an kiprikmi edi
Yoki ko‘k tusida pardami edi?
Ko‘ngil shu choqqacha tirikmi edi?
Jonim ko‘klardami, tandami edi?
Qo‘limni tegizdim... Odam edi-ku!
Ko‘zimda o‘ynag‘an bir nur edi-ku!
Sezгим-da sog‘, tetik, bardam edi-ku!
Bo‘ynimga qo‘l solg‘an bir hur edi-ku!
Nega men sevmadim? O‘t emasmidi?
Shul o‘t ichidagi men emasmidim?
Ka‘banga osilgan but emasmidi?
Butni “Tangri” degan men emasmidim?
Men uni xayoliy, totli bir sevisht,
Ilohiy bir muhabbat, ishq bilan sevdim.
Besh yil! Shuning uchun besh yil anglayish...
Yonish, kuyinishlarim... oh, endi bildim.
Oh, endi bildim, kim barchasi xayol, Barchasi bir
totli, rohat tush ekan. Ket, yo‘qol ko‘zimdan,
haqiqat, yo‘qol, Bag‘rimga botmoqda og‘uli tikan.
Chindan-da men u kun yolg‘izmi qoldim,
Chindan-da u o‘tli sevgi bitdimi?
Chindan-da turmushdan og‘izmi oldim?
Chindan-da umidim butkul ketdimi?
Chindan-da ko‘nglimda sevgi o‘tlari
Cho‘g‘siz o‘chib qolgan shamdek o‘chdimi?
Chindan-da ka‘bamning sanam, butlari

Kul-parcha bo‘ldimi, butkul ko‘chdimi?
Chindan-da men bukun sevmasmi bo‘ldim?
Chindan-da muhabbat o‘timi so‘ndi?
Chindan-da men bukun tikanmi yuldim?*

Ko‘nglim bu aldanishga, oh, qanday ko‘ndi?
Sevgimning yashashi bir yilmi edi?
“G‘uv” etib o‘tguvchi bir yelmi edi?

1922-yil

GO‘ZAL

Qorong‘u kechada ko‘kka ko‘z tikib,
Eng yorug‘ yulduzdan seni so‘raymen.
Ul yulduz uyalib, boshini bukib,
Aytadir: "Men uni tushda ko‘ramen.
Tushimda ko‘ramen, shunchalar go‘zal,
Bizdan-da go‘zaldir, oydan-da go‘zal!..
Ko‘zimni olamen oy chiqqan yoqqa,
Boshlayman oydan-da seni so‘rmoqqa,
Ul-da aytadirki: "Qizil yong‘oqqa
Uchradim tushimda, ko‘milgan oqqa.
Oqqa ko‘milganda shunchalar go‘zal,
Mendan-da go‘zaldir, kundan-da go‘zal!
Erta tong shamli sochlrin yozib,
Yonimdan o‘tganda so‘rab ko‘ramen.
Aytadir: "Bir ko‘rib, yo‘limdan ozib,
Tog‘u toshlar ichra istab yuramen!
Bir ko‘rdim men uni — shunchalar go‘zal,

Oydan-da go‘zaldir, kundan-da go‘zal!..
Ul ketgach kun chiqar yorug‘liq sochib,
Undan-da so‘raymayn sening to‘g‘ringda.
Ul-da uyatidan berkinib, qochib,
Aytadir: "Bir ko‘rdim, tushdamas o‘ngda.
Men o‘ngda ko‘rganda shunchlar go‘zal,
Oydan-da go‘zaldir... mendan-da go‘zal!.."
Men yo‘qsil na bo‘lub uni suyibmen?!
Uning-chun yonibmen, yonib-kuyubmen.
Boshimni zo‘r ishga berib qo‘yubmen,
Men suyub...men suyub...kimni suyubmen?
Men suygan "suyukli" shunchalar go‘zal,
Oydan-da go‘zaldir, kundan-da go‘zal!!!"

BINAFSHA

Binafsha senmisan, binafsha senmi,
Ko‘chada aqchaga sotilgan.
Binafsha menmanmi? binafsha menmi,
Sevgingga, qayg‘ungga tutilgan
Binafsha, nimaga bir ozroq ochilmay,
Bir erkin kulmasdan uzilding?
Binafsha, nimaga hidlaring sochilmay,
Yerlarga egilding, cho‘zilding
Binafsha,
Ayt menga,
Kimlardir ularkim,
Ignani bag‘ringga sanchalar?

Binafsha,
Bir so‘yla,
U qanday qo‘llarkim,
Uzalar, hidlaylar, yancharlar?
Binafsha, shunchalik chiroyli yuzing bor,
Nimaga uzoqroq kulmaysan?
Binafsha, shunchalik tortg‘uvchi tusing bor,
Ko‘nglimga isriqlik to‘kmaysan?
Binafsha, yig‘lama, binafsha, kel beri,
Qayg‘ingni qayg‘umga qo‘shgil.
Binafsha, sen uchun ko‘kragim erk eri,
Bu erdan ko‘klarga uchgil.
Binafsha, go‘zalim, qayg‘ulim, kelmaysan,
Qayg‘ung zo‘r, qayg‘umni bilmaysan,
Menga bir kulmaysan.

KO‘KLAM QAYG‘USI

Ey qorong‘i uzun qishning xayoli
Ko‘klam chog‘i ko‘zlarimda o‘ynama!
Ayriliqning chidab bo‘lmas maloli
Ko‘klam, maysa yuzlarida qaynama!
Bir oz... bir oz ko‘ngil beray ko‘klamda
Shaftolining go‘zal, qizil yuziga,
Bir oz... bir oz aldanmayin ko‘nglimda
Bosh chiqargan yigitlikning so‘ziga
Qarshimdagi kulib turgan yumshoq qiz
Ko‘m-ko‘k maysa o‘rtasida bir guldir.

Ko‘p yig‘ladim... yoshlarimni qator chiz
Va qarshimda go‘zal qizni bir kuldir!
Ko‘klam chog‘i ... Sayroq bulbul sayramas,
Na uchunkim, tanburimning tili yo‘q.
Ul go‘zal qiz chin qarash-la qaramas,
Na uchunkim, umidimning yo‘li yoq.
Tillarimda har ko‘klamning qo‘shig‘i,
Yuragimda har go‘zalning sevgisi,
Ko‘zlarimda har qayg‘idan bir yig‘i,
Yuzlarimda aldanishning belgisi.
Yolg‘iz menmi ko‘klam chog‘i yig‘lagan?
Yolg‘iz menmi har umidda aldangan?
Yolg‘iz menmi ko‘kragimni tig‘lagan?
Yolg‘iz menmi sevinch bilan bo‘lmagan?
Ey ko‘klamning ko‘z tortg‘uvchi kelini,
Nima uchun yig‘latasan bir meni? ...

AMALNING O‘LIMI

Ko‘nglimda yig‘lagan malaklar kimlar?
Sharqning onalari, juvonlarimi?
Qarshimda yig‘lagan bu jonlar kimlar?
Qullar o‘lkasining insonlarimi?
Na uchun ularning tovushlarida
O‘tgan asrlarning ohangi yig‘lar?
Na uchun yozmishning o‘ynashlarida
Har yurish ko‘nglimni nashtardek tig‘lar?
Kenglik hayollari uchdimi ko‘ka

Butun umidlarni yovlarmi ko‘mdi?
Mangu tutqunlikka kirdimi o‘lka?
Xayolda porlagan shamlarmi so‘ndi?
Kechaning jon olg‘ich qorong‘uligi,
Najod yulduzini xayolmi bildi?
Shuncha tutqunlarning haqqi, haqligi
Bir hovuch tuproqqa qurbonmi bo‘ldi?
Ohimning o‘tidan chiqqan shu’lalar,
Sharqning ko‘kragida bir topmasmi?
Ko‘ksimdan qisilib chiqqan na’ralar,
Uhlagan dillarga kulib boqmasmu?

SUYGAN CHOQLARDA

Go‘zallarning malikasi ekansan,
Buni sening ko‘zlaringdan o‘qidim.
O‘qidim-da istiqbolim qushiga
Xayolimdan oltin qafas to‘qidim.
Gunafshalar qulog‘imga madhingni
So‘zlab-so‘zlab charchadilar, bitmadi...
Alamzada bulbul yig‘lab, kechalar
Alamingning so‘ngin tamom etmadi
Ko‘zingdagi hikoyaning mazmunin,
Shoir bo‘lsam, aytib-aytib yig‘lardim.
O‘shal, eski jarohatli qalbimni
Satrlarning nashtari-la tilardim
Xayolimning qip-qizildan kiyingan
Parilari, hurlarini ko‘rdingmi?

Alamimdan gullar ekkan yo‘llardan
Koinotga hayot sohib yurdingmi?
Yo‘llaringda she’r aytsa so‘lgan barg,
Qulog‘imga musiqalar keltirur.
Qachon sening musiqali ovozing
Sening meni suyganingni bildirur?

QALANDAR ISHQI

Muhabbatning saroyi keng ekan, yo‘lni yo‘qotdim-ku,
Asrlik tosh yanglig‘ bu xatarli yo‘lda qotdim-ku.
Karashma dengizin ko‘rdim, na nozlik to‘lqini bordir,
Halokat bo‘lg‘usin bilmay, qulochni katta otdim-ku.
Ajab dunyo ekan bu ishq dunyosi, ayo do‘stlar,
Bu dunyo deb, u dunyoni bahosiz pulga sotdim-ku.
Uning gulzorida bulbul o‘qib qon ayladi bag‘rim,
Ko‘zimdan yoshni jo‘ aylab, alamlar ichra botdim-ku.
Qalandardek yurib dunyoni kezdim, topmayin yorni,
Yana kulbanga qayg‘ular, alamlar birla qaytdim-ku.
Muhabbat osmonida go‘zal Cho‘lpon edim, do‘stlar,
Quyoshning nuriga toqat qilolmay yerga botdim-ku.

IQBOL MIRZO SHAVKAT RAHMON

Uchib-qo‘nib, uchib-qo‘nib shom-saharlar
Nafis san’at sahnasida poyga ketdi.
Shavkat Rahmon qayga ketdi, birodarlar,
Kapalaklar uchmaydigan joyga ketdi
Kim quyoshga soldi yerdan topib gavhar,
Kim ko‘ngliga shu’la istab oyga ketdi.

Shavkat Rahmon qayga ketdi, birodarlar,
Chiroq yonib o'chmaydigan joyga ketdi.
Chorbozorda so'z axtarar xaridorlar,
Birov katta ketsa, birov mayda ketdi.
Shavkat Rahmon qayga ketdi, birodarlar,
Yolg'on qasam ichmaydigan joyga ketdi.
Ayollarning bandi bo'ldi qaysi mardlar,
Qay darveshlar chog'ir ila mayga ketdi.
Shavkat Rahmon qayga ketdi, birodarlar,
Tuhmat toshi tushmaydigan joyga ketdi
Nag'malarni bas qilinglar, endi yetar,
Qo'llaringiz bekor dutor-nayga ketdi.
Shavkat Rahmon qayga ketdi, birodarlar,
Osoyishta uxlaydigan joyga ketdi.

OSMONDA YERDA

Qishloqning machiti hayitdagidek tiqin. Eski, yirtiq – yamoq yaktaklik yalang oyoq dehqonlar machitning sahnida qoq yerda o'lturadirlar. Narigi yoqda allaqancha tikka turg'an kishilar ham bor. Unda-munda yelkasiga “beshotar” miltiq osqon milisa yigitlar ko'rinadirlar. Jamoa ijroqo'lining raisi shoshilib, pishilib u yoq-bu yoqqa chopib yuradir. Uning qo'lida bir necha o'zbekcha gazetalar, bir muncha xitobnoma – shularning hammasini bir ip bilan bog'lab olib ko'tarib turubdur... uni hali ham “amin” deb ataydirlar.

Machitning eshigidan besh-oltita yarog'liq milisalar bilan bo'lus ijroqo'lining raisi kelib kirdi. Uning yelkasida yapo'nlarining o'zlariga o'xshag'an kalta bo'ylik beshotarlari! Jamoa ijroqo'li raisi yugurib kelganlarning yonig'a turadir. Bo'lus ijroqo'li raisi jamoa ijroqo'l raisini ko'rgandan keyin:

-Xo'sh, eshon amin boshlamadingizmi? – deb so'raydir. Unga qarshi qishloq ijroqo'm raisi kulub turub:

-Sizning kelishingizga qaratib turub edik, mingboshi dodxoh – deydir.

-Bo'lmasa boshlay bering.

-Jamo'a ijroqo'm raisi shoshilg'ancha xalq orasig'a kirib ketadir...

Qiziq hol: O'zbekistonning eng chekka va qorong'i qishloqlarining birida bo'layotqon shu yig'in (miting)da osmonda uchub yurush to'g'risida ma'ruza o'quladur.

Yig'in ochilmasdan ilgari qishloq yigitlari o'zaro qiziq-qiziq gaplarni gapirishib o'turarlar edi. Shunday aylanib yursam o'ntacha yosh yigit bir joyg'a to'planib olib, kulusha-kulusha gapdashardirlar:

-Osmonda uchamiz ekanda!

-Qig'irg'a o'xshab a?

-Ha, xuddi qig'irg'a o'xshab. Yo'q e... Biz qig'irdan ham o'tub lochin bo'lub ketamiz.

-Bedana tutub yeyishni ko'rung bo'lmasam.

-U vaqtda qig'irning ham keragi yo'q. -Kaklikni ayting.

-E-i-i... Maz-za !..

Ularning yonig'a shahardan chiqqan bir tashviqotchi yigit boradir. Biroz haligilarning gaplarini eshitib turg'ondan keyin haligi tashviqotchi yigit ham gapga aralashib, havo kemalarining iqtisod jihatidan keltiraturg'on foydalarini tushunturub ketadir. Mana uning gaplari:

-Akalar, kaklik bilan bedana yeyish-ku, qig'ir bilan ham bo'la beradi-ya; lekin mana bu to'plang yillarida buzulg'an yurti, vayron bo'lg'on shahar va qishloqlarni obod qilish kerak. Hammadan ko'ra mana bu tsh zarur...

Dehqon yigitlar uning gapini bo'lub:

-Rost aytasiz mullaka, hammadan ham bu zarur. Biz endi boyag'i gaplarni o'ynashib, hazillashib aytkan edik-da!-deydirlar.

Shaharlik yigit so'zida davom qiladir:

-Mayli, hazil ham kerak. Besh-olti yilan beri hazil yuzini ko'rganingiz yo'q. Gapimizga kelaylik: obodliq degan narsa bordi-keldi, qatnov bilan bo'ladir.

Qatnovg'a ot-arava, poyiz, kema kerak. Bularning boralmayturg'on joyig'a tezlik bilan, osonliq bilan havo kemasi boradir. Masalan: Qoshqor tomong'a, Avg'on tomong'a, uzoq yaylovlarg'a, Maskov bilan Toshkant orasig'a.

Moskov bilan Toshkantning o'rtasi tez yuraturg'on poyizga besh kechakunduzlik yo'l bo'lsa, havo kemaga bir kecha-kunduzlik yo'l...

Dehqon yigitlar hayron bo'lub, yoqalarini ushlaydirlar:

-Qaran-a... Xudoyo tavba...

-Qani, hoy birodarlar, yaqinroq kelib o'lturinglar, shahardan kelgan mehmonlar ba'z aytar ekanlar!

Jamoat ijroqo'm raisining baland ovoz bilan aytkan shu gapidan keyin hamma duv-duv joyidan jilib davrani torroq oladir.

Yig'inning o'rtasidan bo'lis ijroqo'm raisining xirillagan kuchisz, bo'g'uq tovushi eshitiladir:

-Yaxshilab quloq beringlar, to'palang, shovqun, g'ovur-g'uvur qilmanglar, o'zinglarga foydalik gaplar bo'ladi! Hamma jim.

Yig'inning o'rtasida bir sandal qo'yulg'an. Sandalning tevaragida uchta yog'och eshak. Unda bo'lus va qishloq ijroqo'mlarining raislari, shahardan kelgan ikki musulmon tashviqotchi, bir ovpupoli qizil kamandir o'lturadirlar. Jamoat va bo'lis ijroqo'mlarining mirzalari bilan 2-3 ta milisa yigitlar ham o'sha joyda...

Maskavdami Toshkandami o'qub yotqan yosh bir yigit – "fo'rma" kiyim ustidan yozliq shoyi to'p kiygani holda, sekingina sandal (tapcha)ning ustiga chiqadir. Tutula berib oyoqlari bind-bandidan ajralg'an, so'lqillab qolg'on sandal,

yigit chiqishi bilan u yoq-bu yoqqa qing'g'ayib qo'yadir... Yigit bir-ikki pilanglab olib, sandalga qoraydir-da, uyatqanidan yengilgina qizarib kular...

-Tog'alar, akalar, otalar!...

Yigitning jaranglagan, toza kuchlik ovozi shu so'zlarga qanot qoqib, yiroqyiroqlarg'a olib ketadir...

So'z tugagandan keyin ijroqo'm raislariga ergashib bir muncha kishi sekingina, erinchaklik bilangina chappak chalib qo'yadir.

Sandalga yana bir yigit chiqadir. Tajangligi yuzlardan belgili bo'lg'an bu oruq va qotma yigit, muallim bo'lsa kerak, birdan baland ovoz bilan so'z boshlab, maorif masalasidan tushadir...

Yigit qizdi; sandal lang-lang qiladir. Yigitning qo'llari u yoq-bu yoqlarg'a uchub, barvasta qimirlab turadir. Yuzlari qipqizardi; terlar dona-dona bo'lub, yuzlarida ko'piklashadi...

Yig'ilg'onlar jim, hech kim qimirlamaydir.

Yigit yig'ilg'onlarning og'ir joylaridan, yaralariga nashtar bo'lub tegaturg'on narsalardan gapirdi shekilli... Dehqonlar orasida yenglari bilan ko'zlarini artkanlar bo'ldi...

Yigit so'zini tamom qilib tushkandan keyin ijroqo'm raislari chappak chalmadilar; nimaga desangiz, ularning yenglari ham dastro'mollari ham ko'zlarida edi... Ovro'pali kamandir ilgari va'z aytkan yigitdan so'radi: -Nimaga bular yig'laydirlar?

-Va'z ta'sirlik bo'ldi.

-Nima to'g'risida gapirdi o'rtog'imiz?

-Bilmaslik, tushunmaslik to'g'risida...

Bunga rosa 6 oy bo'ldi. Bir zamon qish vaqtida yo'l usti to'g'ri kelib qoldiyu, o'sha qishloqdan o'tdim.

Menga tanish selijroqo‘m raisi bir kecha meni olib qoldi, kechasi gulxan qilib o‘lturub ko‘b kishilar bilan guaplashdim.

Orada menga eng ma‘qul bo‘lg‘on bir yigit bor edikim, u ham bo‘lsa – o‘sha qishloqda shu yil ochilg‘on yangi maktabning mudiri va muallim! Muallim qishloq bolalaridan xursand. Ularni maqtab:

-Favqulodda iste‘dod bor. Miyalari hech narsa bilan zaharlanmag‘an; toza, keng. Xuddi o‘zlarining talalarig‘a o‘xshaydir! – dedi.

O‘tkan kuz haligi yig‘indan 1-2 oy keyin havo kemanding uchub o‘tkanini ko‘ribdirdilar. Shuni mehmonxonaga to‘plang‘an dehqonlar juda g‘alati qilib aytib berdilar.

Ular xiyli vaqtgacha “azkiya” qilishdilar, “payrav” bog‘lashdilar, bir – birlarini chandishlar. Kulishdek.

Men ham dunyo-olamning ahvolidan xiyli gapirib berdim. Ishqilib chekka va qorong‘i qishloqlarda yurub ham osmon bilan yerni chaynashdek...

Cho‘lpon

1924-yil. Dekabr

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulhamid Cho‘lpon. *Kecha*. T.: O‘zdavnashr, 1936.
2. Cho‘lpon. *Yana oldim sozimni*. T.: Adabiyot va san‘at. 1991.
3. Каримов Б. Икки даҳо – икки бебаҳо. Тошкент. Ўзбекистон миллий энциклопедияси” нашриёти. 2020 йил. 5 б.т. 4. Каримов Н. XX аср манзаралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009

V.KEYSLAR BANKI

V. KEYSLAR BANKI

Keyslar uchun “keys-stady” metodi asos sanaladi.

“Keys-stadi” - inglizcha soʻz boʻlib, (“case” — aniq vaziyat, hodisa, “stadi” — oʻrganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni oʻrganish, tahlil qilish asosida oʻqitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921-yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini oʻrganishda foydalanish tartibida qoʻllanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqeahodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari oʻz ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

Modul boʻyicha quyidagi keyslarni yechish maqsadga muvofiq sanaladi

1-keys. Biografik va psixologik metodlarning eng asosiy farqli qirralari nima?

2-keys. Psixoanalitik metodning ilmiy-nazariy asoslari toʻgʻrisida maʼlumot bering.

3-keys. Oʻzbek adabiyotshunosligida muallifni oʻrganish yoʻlida yozilgan asarlar qaysilar?

4-keys. Adabiyotshunoslikda badiiy asar mohiyatini oydinlashtirishga qaysi usullar koʻproq foyda beradi?

VI. GLOSSARIY

GLOSSARIY

Termin	O'zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
Adabiyot	arabcha so'z bo'lib, u "odob" (ko'plik shakli "adab") so'zidan olingan.	is an Arabic word derived from the "odob" (plural "a The word also ha parts, meaning "to literature," "to literature". From is it clear that li is criticism is the stu literature.
Adabiyotshunoslik	so'zi ham ikki qismdan iborat bo'lib, u "adabiyot bilan shug'ullanish", "adabiyotni o'rganish" ma'nosini anglatadi. Bundan ayon bo'ladiki, adabiyotshunoslik adabiyot haqidagi fandır.	studies the principles of the development of literature, the peculiarities of each period, the creative activity of artists.
Adabiyot nazariyasi	adabiyot va ijtimoiy hayot orasidagi bog'liqlikni, so'z san'atining kishilik jamiyati taraqqiyoti bilan bog'liq holda rivojlanishini, adabiy tur va janrlar tabiatini, ularning o'ziga xos xususiyatlarini, badiiy asar tuzilishi, uni	the structure of the work of art, its constituent parts, the language of the work, studies issues such as style of expression, artistic-visual means, literary direction, literary style, literary school, artistic skill of the artist.

	tashkil etuvchi qismlarni, asarning tili, ifoda uslubini, badiiy-tasviriy vositalarni, adabiy yo‘nalish, adabiy uslub, adabiy maktab, ijodkorning badiiy mahorati kabi masalalarni o‘rganadi.	
Adabiy tanqid	joriy adabiy jarayonni tahlil qiladi. Yaratilayotgan asarlarning g‘oyaviyestetik qimmatiga baho beradi. Adabiy jarayonda paydo bo‘layotgan o‘zgarish, yo‘nalish, uslublarni aniqlaydi. Asarlarning kishilar did, tafakkuriga ta’siri haqida fikr bildiradi.	analyzes the current literary process. Evaluates the ideological and aesthetic value of works. Identifies changes, trends, and styles that occur in the literary process. Explains the impact of works on people's tastes and thinking.
Filologiya	grekcha so‘z bo‘lib, philo - sevaman, logos - so‘z, bilim demakdir.	is a Greek word, philo - I love, logos - a word, knowledge.
Badiiylik	hodisalarni hayotiy, jonli manzaralarda, kishini ta’sirlantiradigan, unda	to describe events in vivid, vivid scenes, in such a way as to impress and evoke. Art is a

	tasavvur uygʻotadigan qilib tasvirlash. Badiiylik barcha sanʼat turlariga xos hodisa.	phenomenon of all kinds of art.
Obraz	soʻzning oʻzagi “raz” (chiziq) boʻlib, undan “razit” (chizmoq, yoʻnmoq, oʻymoq), undan “obrazit”(chizib, oʻyib, yoʻnib shakl yasamoq) paydo boʻlgan. Ana shu “obrazit” soʻzidan “obraz” atamasi vujudga kelgan. Bu soʻz “umuman olingan tasvir” maʼnosini bildiradi. Obraz ham umumlashgan, ham individuallashtirilgan xususiyatni oʻzida gʻavdalantirgan hodisadir.	The root of the word is "raz" (line), from which "razit" (draw, carve, carve), from which "obrazit" (draw, carve, shape) which was. It is from this word "obrazit" that the term "image" is derived. The word means "image in general." An image is an event that embodies both a generalized and an individualized feature.
Badiiy toʻqima	obrazning ichki-tashqi qiyofasi, maqsad, intilishlarini namoyon etuvchi voqealarni oʻylab topishdir.	is to invent events that reflect the inner and outer appearance, purpose, and aspirations of the image.

Realistik obrazlar	xarakter-xususiyatlari, xatti-harakatlari hayotdagi kishilarga mos keladigan obrazlar.	character traits, behaviors that are appropriate to people in life.
Romantik obrazlar	ijodkorlarning orzuxayollarini ifoda etgan kishilar siymosidir. Ularda ijodkorlarning orzuumidlari, jamiyat to'g'risidagi, kishilar haqidagi niyatlari namoyon bo'ladi.	is the image of people who express the dreams of the creators. They reflect the dreams of the artists, their intentions about society and people.
Xayoliy-fantastik obrazlar	romantik obrazlarga o'xshab ketadi. Bu obrazlarda ijodkorlarning hayotga ideal munosabati, dunyoqarashi ifodalangan bo'ladi. Xayoliy-fantastik obrazlar mo'jizaviy, ilohiy xususiyatlar egasi qilib ko'rsatiladi. Xalq dostonlari, ertaklaridagi qahramonlarni xayoliy-fantastik obrazlar deyish mumkin.	resembles romantic images. These images are the basis for the creators' ideal attitude to life, their worldview. Fantastic characters are defined as possessing miraculous, divine issues. The heroes of folk epics and fairy tales can be called fantastic characters

Majoziy obrazlar	muayyan narsa-hodisalar qiyofasini umumlashtirib ifodalovchi ramziy obrazlardir. Jumladan, soʻfiyona adabiyot asarlarida yor deyilganda Xudo nazarda tutiladi. Gul, lola muhabbat, sevgi izhori ramzi sanaladi.	are symbolic images that generalize the image of a particular object-event. In Sufi literature, for example, God is mentioned. The flower, the tulip is a symbol of love, an expression of love.
Allegorik obrazlar	majoziy obrazlarning biri sanaladi. Allegorik obrazlar, odatda, masal va ertaklarda boʻladi. Masal, ertaklarning asosiy qahramonlari esa hayvonlar, jonivorlardir. Ularda ayrim odamlarning feʼl-atvoridagi kamchilik, illatlar koʻrsatiladi.	is considered one of the figurative images. Allegorical images are often found in parables and fairy tales. For example, the main characters of fairy tales are animals. They show flaws in the behavior of some people.
Xarakter	oʻz xatti-harakatlari, maqsad, intilishlari, oʻykechinmalari, dunyoqarashi, feʼl-atvori bilan alohida ajralib turadigan toʻlaonli obrazdir. Shuning uchun har qanday obraz badiiy xarakter	is a complete image that is distinguished by its actions, goals, aspirations, thoughts, worldviews, and behaviors. Therefore, any image cannot be artistic. The protagonist of a work can be an artistic character

	bo'la olmaydi. Asardagi yetakchi qahramon har jihatdan faol bo'lsa, o'zining barcha jihatlari bilan yorqin ko'rinib tursagina u badiiy xarakter bo'la oladi	only if he is active in all respects and shines in all his aspects.
Personaj	badiiy asardagi barcha qahramonlar, jumladan, badiiy xarakter darajasiga ko'tarilmagan qahramonlar ham personaj hisoblanadi.	all the characters in a work of art, including those who have not risen to the level of artistic character, are characters.
Shakl va mazmun	voqea-hodisalarning tashqi ko'rinishini aks ettirish orqali ularning ichki mohiyatini gavdalantirish.	embodying the inner essence of events by reflecting their appearance.
Mavzu	ijodkor tanlagan hayotiy voqealar, u yoritgan asosiy muammolarning umumlashmasi. Adabiy asar uchun asos qilib olingan fikr va maqsad uning mavzusidir.	the life events chosen by the creator, a generalization of the main problems he covers. The idea and purpose on which a literary work is based is its subject.
G'oya	ijodkor maqsadini boshqarib, uning qarashlari, hodisaga yondashishlarini ma'lum bir izga solib turadigan ana shu hodisa.	it is the phenomenon that guides the creator's purpose and determines his or her views and approach to the event.

Konflikt	lotincha conflictus degan soʻz boʻlib, “toʻqnashish” degan maʼnoni bildiradi. Ziddiyat, toʻqnashuv hayot taraqqiyotini taʼminlovchi asos boʻlgani singari badiiy konflikt ham asarning qiziqarli boʻlishining yetakchi vositasidir	The word “ <i>conflict</i> ” comes from the Latin term <i>conflictus</i> , which means “collision” or “clash.” Just as conflict and confrontation serve as the foundation for the development of life, artistic conflict is also a leading element that makes a literary work engaging, meaningful, and impactful.
Kompozisiya	lotincha compositio soʻz boʻlib, “tuzilish, qurilish, tarkib” demakdir. Badiiy asar kompozisiyasiga quyidagicha taʼrif-tavsif berish keng tarqalgan: “badiiy asar qismlari, detallari, badiiy tasvir vositalarining maʼlum maqsad asosida muayyan tartibda joylashtirilishi”.	The term “ <i>composition</i> ” comes from the Latin word <i>compositio</i> , meaning “structure,” “construction,” or “arrangement.” The composition of a literary work is commonly defined as the purposeful and orderly arrangement of a work’s parts, details, and artistic expressive means in accordance with a specific goal.

Syujet	fransuzcha sujet soʻz boʻlib, “narsa, mazmun, mavzu” degan maʼnoni bildiradi. Asar mazmunini tashkil etadigan, qahramonlar oʻrtasidagi aloqa, munosabatlar tizimi.	The term “ <i>plot</i> ” comes from the French word <i>sujet</i> , which means “object,” “content,” or “theme.” It represents the system of connections and relationships between characters that form the content of a literary work.
Fabula	lotincha fabula soʻz boʻlib, masal, hikoya qilish demakdir. Badiiy asar fabulasi deganda asar uchun asos boʻlgan hayotiy material nazarda tutiladi. “Fabula — asar voqealarining mantiqiy jihatdan uzviy bogʻliqlikdagi yaxlit silsilasi” ham deyiladi. Oʻz maʼno va mohiyatiga koʻra bu ikki termin bir-biriga sinonimik xarakterga ega boʻlib, hozirgi adabiyotshunoslikda syujet termini faol qoʻllaniladi.	The term “ <i>fabula</i> ” comes from the Latin word <i>fabula</i> , meaning “fable” or “narration.” In literary studies, the fabula of a literary work refers to the life-based material that forms the foundation of the work. Fabula is also defined as “the coherent and logically connected sequence of events in a literary work.” In terms of meaning and essence, these two terms are considered synonymous; however, in modern literary studies, the term <i>plot</i> is used more

	Fabula termini esa astasekin iste'moldan tushib qolmoqda".	actively, while the term <i>fabula</i> is gradually falling out of use.
Ekspozisiya	lotincha expositio so'z bo'lib, "tushuntirish" degan ma'noni anglatadi. Voqealar kechgan joy, davrning ijtimoiy manzarasi, qahramonlar unib-o'sgan muhit shartsharoiti kabilar tasviri ekspozisiya deb yuritiladi. Ekspozisiya asarning istalgan o'rnida bo'lishi mumkin.	The depiction of the setting, the environment in which the characters grow up, and the surrounding conditions is referred to as exposition . An exposition may appear at any point in a literary work.
Tugun	badiiy asarda qahramonlar o'rtasidagi ziddiyatlarning paydo bo'lishi. Tugun, ko'pincha, qahramonlarning ilk bor uchrashuvi yoki biror jiddiy muammo yuzasidan tortishishi tufayli paydo bo'ladi. Voqealar tuguni faqat qahramonlar o'rtasida emas, qahramonning aynan o'zining o'y-kechinmalari	the emergence of contradictions between the protagonists in a work of art. The knot is often caused by the heroes meeting for the first time or arguing over a serious issue. The knot of events can be connected not only between the protagonists, but also with the

	bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin.	protagonist's own thoughts.
Voqea rivoji	syujetdagi voqealarning ma’lum tugundan so‘nggi rivojlanish jarayoni. Tugun to‘satdan yuzaga kelganday bo‘lishi mumkin. Biroq voqea rivoji uzoq davom etadigan jarayon.	the process of development after a certain node of events in the plot. The knot may appear suddenly. But the course of events is a long process.
Perepetiya	syujet voqealari rivoji davomida paydo bo‘lgan yangi tugunlar yoki chigalliklar.	new nodes or confusions that appear during the course of the plot.
Voqealar kulminasiyasi	asar syujetidagi voqealarning eng yuqoriga ko‘tarilib, asosiy qahramonlar xarakteri, qiyofasini ko‘rsatadigan epizod. Yechim - syujet voqealari va qahramonlar taqdirining hal bo‘lishini gavdalantiruvchi epizod	An episode in the plot of a literary work in which events reach their highest point and the character and personality of the main protagonists are fully revealed is called the climax . The resolution is the episode that depicts the outcome of the plot events and the final fate of the characters.

Muqaddima	muallif o'quvchiga o'z maqsad-muddaosini ma'lum qilib, asari haqida tushuntirish, izohlar berishi	The author's act of making their purpose and intention clear to the reader by providing explanations and commentary about the work.
Xotima	qahramonlarning asar syujeti voqealari tamom bo'lgandan keyingi taqdiri haqida ma'lumot beruvchi qismi.	The part that provides information about the fate of the characters after the events of the plot have concluded.
Portret	obrazini yaratishga asos bo'ladigan omillar orasida eng muhimidir. Chunki yozuvchi voqealarda ishtirok etayotgan, o'ylayotgan, qanaqadir maqsadlari bo'lgan qahramon qiyofa, ko'rinishini albatta gavdalantiradi. Qahramon portreti uning suratini ko'rsatish uchungina emas, balki ruhiy dunyosidagi holat, o'zgarishlarni anglash, tushunish uchun ham zarur vosita bo'ladi.	Among the factors that serve as the basis for creating a character's image, the portrait is one of the most important. This is because the writer inevitably depicts the appearance and outward form of a character who participates in events, thinks, and has certain goals. A character's portrait is not intended merely to show physical appearance; it is also an essential means of

		understanding and interpreting the character's inner world, emotional state, and psychological changes.
Detal	detallar asosida hosil bo'ladi. Detal qahramon portretini emas, uning fe'latvorini ko'rsatishda ham ijodkor e'tiborni qaratgan personajlar ko'rinishi, qiyofasi xususidagi mulohazalar ularning tashqi jihatlari haqidagina emas, ichki holatlari to'g'risida ham muayyan tasavvur olish imkonini beradi. Bu esa alohida ahamiyat kasb etadi. Detal qahramon xarakter-sajiyasini yorqinlashtirgani singari, joy manzaralarini aniq gavdalantirishga ham asos bo'ladi.	A character's image is formed based on details . A detail draws the creator's attention not only to the character's portrait but also to their behavior and actions. Observations about the appearance of characters provide insights not only into their external features but also into their inner state, which is particularly important. Just as details highlight a character's traits and personality, they also serve as a foundation for vividly depicting the setting and environment.
Lirik chekinish	ijodkorning syujet voqealarini to'xtatib, ular tufayli o'zida paydo bo'lgan	the artist stops the plot events and describes the

	ichki kechinmalarni bayon etishi.	inner experiences that arise as a result of them
Metonimiya	ikki tushuncha o'rtasidagi yaqinlikka asoslangan o'xshashsiz ko'chim. Metonimiya yunoncha metonomadzo so'z bo'lib, "qayta nomlash"dir.	a unique migration based on the closeness between two concepts. Metonymy is the Greek word metonomadzo, meaning "renaming".
Metafora	yunoncha metaphora so'z bo'lib, "ko'chirish" degan ma'noni anglatadi. U narsahodisalar o'rtasidagi o'xshashlikka asoslangan bo'ladi. Biroq metafora aynan o'xshatish emas.	The Greek word metaphora means "to move." It is based on the similarity between things. But metaphors are not exactly metaphors.
Mubolag'a	narsa-hodisalarning xususiyat, belgilarini kuchaytirib, orttirib tasvirlashdir. Mubolag'a muayyan narsa-hodisalarni boshqalaridan alohida ajratib ko'rsatish maqsadida qo'llanadi	the feature of things is to describe them in a way that amplifies and aggravates the signs. An expression is used to distinguish certain things from others.
O'xshatish	narsa-buyumning ma'lum bir belgisini boshqa narsabuyumga	is the comparison of a certain characteristic of one thing with another. A

	solishtirishdir. O'xshatish fikrni yaqqol ifodalash imkoniyatini beradi.	simile allows for a clear expression of an idea.
Jargon	fransuzcha jargon so'z bo'lib, "buzilgan til" degan ma'noni bildiradi. Binobarin, jargon sun'iy, yasama tildir. U muayyan guruh kishilari doirasidagina qo'llanadi. Jargon so'zlar ham barcha kishilarning nutqida ishlatiladigan so'z, iboralaridan tarkib topgan bo'ladi.	The French word jargon means "corrupted language". Therefore, jargon is an artificial, made-up language. It is used only within a certain group of people. Jargon words are also composed of words and phrases that are used in the speech of all people.
Peyzaj	fransuzcha paysage so'z bo'lib, "mamlakat", "joy" degan ma'noni bildiradi. Peyzaj badiiy asarda aks ettirilgan tabiat manzaralari, voqea-hodisalar kechgan joylar ko'rinishi tasviridir. U qahramonlar holat, kayfiyatini gavdalandirishning	The French word paysage means "country", "place". Landscape is a depiction of natural landscapes, places where events take place, reflected in a work of art. It is a specific means of embodying the mood and mood of the characters.

	muayyan vositasi hisoblanadi.	
Sayyor syujet	bir xil mavzu, bir xil qahramonlar taqdiri naql qilingan asarlar. Sayyor syujet barcha milliy adabiyotlar tarixida mavjud hodisa.	Works that tell the same story, the same characters, and the same fate. The itinerant plot is a phenomenon that exists in the history of all national literatures.
Badiiy asar tili	adabiy til me'yorlariga tayanadigan, umumxalq tiliga asoslangan, hamma uchun tushunarli ifodalarni qamrab olgan, ijodkorlar tomonidan jilolangan til. Badiiy asar tili ilmiy asarlar tilidan tasviriylilik, emosionallik, obrazlilik, aforizm kabi xususiyatlari bilan farq qiladi.	a language based on the norms of literary language, based on a common language, containing expressions that are understandable to all, polished by the creators. The language of a work of art differs from the language of scientific works in such features as imagery, emotionality, imagery, aphorisms.
Dialog	yunoncha dialogos so'z bo'lib, "ikki kishi o'rtasidagi"	is a Greek word for dialogue, meaning "a

	so‘zlashuv” degan ma’noni anglatadi.	conversation between two people".
Monolog	ham yunoncha (monos — bir va logos — so‘z, nutq) so‘z bo‘lib, u badiiy asarda ishtirok etuvchi personajlarning o‘z-o‘ziga yoki boshqalarga qaratilgan nutqi sanaladi.	is also a Greek word (monos - one and logos - word, speech), which is the speech of the characters in a work of art directed at themselves or others.

VII.ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фаровон бўлади. 3-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б 5.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион

ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544сонли Фармони.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729сонли Фармони.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь “20192023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантири чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПК-4358-сонли Қарори.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789сонли Фармони.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сон Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847сонли Фармони.

17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 29 январдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги атамалар комиссиясининг фаолиятини ташкил қилиш чоратадбирлари

тўғрисида” ги 40-сонли Қарори.

III. Maxsus adabiyotlar

8. Аҳмад Аъзам. Тил номуси. Тошкент. “Akademnashr”. 2014.
9. Каримов Б. Адабиётшунослик методологияси (Ўқув қўлланма) – Т.:Муҳаррир, 2011.
10. Расулов А. Бадиий асарга ёндашув асослари. (Ўқув қўлланма). – Т., 2003.
11. Солижонов Й. Нутқ ва услуб.-Т. Чўлпон. 2002.
12. Шарафиддинов О. Ижодни англаш бахти. «Шарқ» нашриёти. 2004.
13. Хализев В. Е. Теориялитературы. Учебник.-М.: «Вышая школа», 1999
14. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. - Т.: «Ўзбекистон», 2014.
15. Каримов Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. –Т. “Академнашр”. 2014.
16. Каримов Б. Рухият алифбоси. –Т. Ғафур Ғулом номидаги нашриётматбаа ижодий уйи. 2018.
17. Каримов Н. XX аср манзаралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009
18. Норматов У. Ижод сеҳри. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти. 2007.
19. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. «Фан», 2006.
20. Шарқ мумтоз поэтикаси (Ҳ.Болтабоев талқинида). -Т. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти. 2008.
21. Теории, школы, концепции. М. 1975.
22. Қодиров П. Халқ тили ва реалистик проза. -Т.:Фан, 1973. -166 б.
23. Қодиров П. Тил ва эл. –Т. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи. 2005.
24. Юсупова Д. Алишер Навоий “Хамса”сида мазмун ва ритмнинг бадиий уйғунлиги. –Т. “Мумтоз сўз”. 2011.
25. Қосимов Б. Миллий уйғониш. «Маънавият». 2002

26. Қуронов Д., Раҳмонов Б. Ғарб адабий-танқидий тафаккури тарихи очерклари. – Т: “Фан”, 2008.
27. “Ўзбек адабий танқиди” Антология. -Т., “Турон-Иқбол”. 2011.
28. Ҳожиаҳмедов. А. Мумтоз бадиият малоҳати. -Т., Шарқ.1999
29. Еремина Л.И. О языке художественной прозы Н.В.Гоголя. -. М. «Наука». 1987.
30. Эркин Воҳидов. Сўз латофати. Тошкент. “O'zbekiston”. 2014
31. Эшонқул Ж. Ўзбек фолклорида туш ва унинг бадиий талқини. “Фан”.-Т.: 2011.
32. XX аср ўзбек адабиёти масалалари. “Фан”.-Т.: 2012.

IV.Elektron ta'lim resurslari

38. <http://edu.uz>.
39. <http://lex.uz>
40. <http://ziyonet.uz>
41. <http://natlib.uz>
42. <http://journalpro.ru/articles/effective-methods-of-teaching-literature>
43. <https://natureofwriting.com/courses/writingaboutliterature/lessons/methodology>
44. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/442705?journalCode=shoolreview>

